

Abdullah Eyyûbî (1252/1856)'nin 'Risale fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb' Adlı Eserinin Edisyon Kritiği/Literasyonu ve Değerlendirilmesi

Yusuf ALEMDAR*

Abdullah Eyyûbî (1252/1856)'nin Risale fî Kırâati's-Seb'a ve'l-Aşera ve't-Takrîb' Adlı Eserinin Edisyon Kritiği/Literasyonu ve Değerlendirilmesi

Özet ▶ Abdullah Eyyûbî (1176/1763–1252/1836), zamanın İstanbul Eyüp Sultan Camii baş imamlığı ve devrin/devletin Reîsü'l-kurrâ'lığı görevlerini yürütenin yanı sıra Galatasaray Lisesi'nde de Kur'an dersleri veren bir İslâm âlimi idi. Adı geçen zatın söz konusu okulda hocalık yaptığı dönemde öğrencilerinin, kıraat farklılıkları hakkında kendisine yönelttikleri sorulardan hareketle ve onlara cevap mahiyetinde olmak üzere kaleme aldığı bu risâle, mahtût hâlde ve tek nüshadan ibarettir. Bir tür ders notlarını andıran bu çalışmada başlıca şu mevzular ele alınmıştır: Kur'an'ın indirilmesi, Mushaf hâline getirilmesi ve çoğaltılıp dağıtılması, Yedi Harf ile Yedi, On ve On Dört Kıraat meselesi, Kıraatlerin sıhhat ve kabul şartları, Kıraat İlmî'nin oluşum süreci, birikimi ve kavramlarına dair bazı bilgiler, Kur'an okuma adabı, tilâvet şekilleri ve hatim yapmaya ilişkin birtakım usuller. Bizim bu esere katkımız ise ana hatlarıyla şöyle belirtilebilir: Osmanlıca orijinal metni günümüz Türkçesine aktararak eserin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmak, sunuş ve sonuç yazılarıyla muhtevasını zenginleştirmek, gerek metin içi tanımlamalar gerekse dipnot açıklamalarıyla geniş açılımlar sağlamak, işlenen bahisleri bölüm ve kısımlara ayırarak onlara ana ve ara başlıklar koymak; böylece eseri teknik yönden daha sistematik hâle getirmek, bibliyografya eklemek ve nihayet araştırma yöntemlerine göre bir makale formatına sokarak onu okuyucunun istifadesine sunmak.

Anahtar Kelimeler: Kur'an-ı Kerîm, Kıraat/Tilâvet/Okuma, Vecih/Vücûh, el- Cezerî – *er-Neşr*, es-Suyûtî – *el-İtkân*, Abdullah Eyyûbî – *er-Risâle*.

The Edition Critic/Transcription and Evaluation of Abd Allah Ayyubi (1252/1836)'s Work Called 'al-Risalah fî Qiraat al-Sab'ah and al-Asharah and al-Taqrîb' (Study Named Booklet on The Seven and Ten Letters and Couplet Texts Recitations)

Abstract ▶ Abd Allah Ayyubi (1176/1763–1252/1836) was an Islamic scholar in his period of time. He was a chief imam (prayer leader) in the Mosque Ayyub Sultan in Istanbul and also managed duty of Rais (Chief) al-Qurra in the government. Besides it, he taught Qur'an in Galatasaray High School and wrote a work that consists of his answers to his students about questions connected with differences of qiraat. The work that has been mentioned as a manuscript and consists of just one copy. The work including some notes, which resembles a kind of lecture notes, related to lessons deals with the following issues: Revelation of Quran and making it as a Mushaf and its reproduce and delivery; Seven Harf (Letters) with Seven, Ten and Fourteen issues in Qiraat; the acceptance principles and true of Qiraat, the formation process of the discipline Qiraat and accumulation about the discipline and some

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (h.yusuf.alemdar@gmail.com).

knowledge related to terms of it; Politeness in reading Quran and sorts of reading and some methods related to khatim. Our contributions to this work that above mentioned can be stated as following: We try to translate the original work that is in Ottoman language to Turkish to help understand the work better; one of the goal in this article is to supply the work to enrich its meaning with our introduction and conclusion related to it. To give the work the wide aspects we have made some definitions and footnote explanations in terms of article. Furthermore, during our study we have classified the topics as chapters and made some basic and subtitle in the work and in this manner we have systematized the work from the technical aspect and then by addition bibliography we have introduced the work as an article to readers.

Key Words: *The Holy Qur'an*, Qiraat/Tilawat/Reading or Recitation, Variant/Version/Variation(s), al-Jazary–*al-Nashr*, al-Suyuty–*al-Itqan*, Abd Allah Ayyuby–*al-Risalah/Booklet*.

I. TAKDİM

Abdullah Eyyûbî¹, Kıraat İlmi'ne dair külliyyâtın çok önemli ve vazgeçilmez eserlerinden biri olan *Umdetü'l-Hullân fî İdâh-ı Zübdeti'l-İrfân* isimli kitabın müellifi Ebu'l-Âkif Molla Muhammed Emîn Efendi (ö. 1275/1859)²'nin babası ve aynı zamanda

¹ Cami hizmetleri vazifesi, Kur'an talimi ve Kıraat tedrisi faaliyetleri ile Reîsü'l-kurrâlık makamını deruhte etmekle eşgüdümlü olarak Galatasaray Humayunu'nda muallimlik yaptığı sırada talebeleri için hazırladığı ders notları mahiyetinde ve 20 varak tutarındaki küçük çaplı yazma bir risalesini tahlil etmeye çalıştığımız müellifin, hayatı ve eserlerini ele alacağımız müstakil bir fasıl açmayı tasarlamıştık. Ancak araştırmalarımız neticesinde kaynak eserin yazarı Abdullah Eyyûbî'nin terceme-i hâlini ve tespit edilebilen 30 civarındaki telifatını bizden önce oldukça geniş sayılabilecek bir çerçevede ele alıp inceleyen iki akademisyenin varlığından haberdar olunca bu plânımızdan vaz geçtik. Kaldı ki buna yeniden başvursaydık kendimizi tekrara düşmekten kurtaramazdık. Bu gerekçeye ilaveten makaleyi daha fazla uzatmamak, dolayısıyla okuyucuyu sıkıkmamak adına Abdullah Eyyûbî hakkındaki detaylı malumatı ve bu bilgilerin yer aldığı teracim, tabakat ve rical kaynaklarını, ilgili arkadaşların çalışmalarına havâle edip şu kadarını belirtmekle yetinmek istiyoruz: Vefat ettiği 1252/1836 yılı dikkate alınarak yapılan tarihsel saptama doğrultusunda merhum müellifin, 80 yaşlarına değin –hiç ayrılmamacasına- yaşadığı, öldüğü ve nihayet defnedildiği semt olması hasebiyle nispet edildiği (ismiyle özdeşleştiği) İstanbul'un Eyüp semtinde takriben 1176/1763 senesinde doğduğu tahmini olarak söylenebilir. (Mehmet Efendi-oğlu, "Abdullah Eyyubi", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu VI Tebliğler Kitabı*, İstanbul 2003, s. 318-323; Yonis İnanç, "Reîsülkurra Abdullah Eyyûbî/Hayatı ve Eserleri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVI, sy. 29, Sakarya 2014, s. 108-128.)

Bu iki makale kadar kapsamlı olmasa bile yine bu konuya ait son zamanlarda ama bunlardan önce yapılan ve rahmetli bir hocamızın kaleminden çıkan bir başka çalışmayı daha zikretmek, çok yerinde bir kadirşinaslık olacaktır: Ali Turgut, "Abdullah Eyyûbî", *İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 1, İstanbul 1988, s. 102-103.

² Bazı eserlerinde kendisi hakkında bizzat verdiği kısa bilgilerin dışında hayatı hakkında pek fazla malumat bulunmayan Abdullah Efendi-zade'nin mezkûr eserini telif ve tab' ettiği tarih, kendi kaydına göre H. 1287 senesidir. Ancak baba Abdullah Eyyûbî'nin, –kıraat ilmideki yetkinliği sebebiyle *Molla* lakabıyla şöhret bulan- oğlu Muhammed Emin Efendi'ye Kıraat İlmi'nden icâzet verdiği tarih ise yine kendi beyanına göre 1227/1812 yılıdır. (*Umde*, s. 2/Başlangıç kısmı, yer ve tr. yok.)

kendisine Kıraat İcazetnâmesi veren hocasıdır. Devrin Ebû Eyyûbe'l-Ensârî (Eyüp Sultan) Cami-i('nin) birinci imamı olduğu için kendisi *Eyyûbî* lakabı ile tanınmış ve anılmıştır. Özellikle Kur'an ve Kıraat'e dair pek çok telifatı bulunan yazarın elimizdeki bu risalesi de yine Kur'an ve Kıraat'le alâkalıdır. Bu makalede inceleme (tetkik, tahkik, tahric ve tenkit) mevzuu yaptığımız küçük hacimli söz konusu eseri, el yazması durumunda olup İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü –ki şimdinin Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi- Kütüphanesi Yazmalar Bölümü H. Cemâl Ögüt Vakfı Kataloğu, Demirbaş Kayıt no: 67'de muhafaza altında bulunmaktadır³. Aslında bu eser, çeşitli konularda ve yine aynı müellif tarafından kaleme alınan birkaç risalenin yer aldığı ciltlenmiş bir kitabı andıran yazma koleksiyonunun bir parçası hüviyetindedir. Bu yüzden ki ilgili bölümün, sözü edilen kitabın kaçınıcı bahsi olduğu hakkında ya eseri bağışlayan zat veya kütüphane yetkililerince yahut birinci kişiye göre şöyle, ikinci şahıslara göre böyle şeklinde bir tereddüt baş göstermiş olacak ki bu risalenin ilk varakının baş tarafında hem 26, hem de 27 sayısı bulunmaktadır. Biz de bu iki rakamı olduğu gibi kaydettik. Ayrıca bu risalenin hamışine/kenarlarına haşiyeyi/açıklamayı andıran birtakım notlar düşülmüş ki farklı kalem ve değişik yazı stiliyle kaydedilen bu notlar, esas itibarıyla ana metinde ele alınan temel konunun ara başlıklarını hatırlatmak mahiyetindedir. Kendisi de âlim bir zat olan merhum bağışçının kayıtları olduğunu düşündüğümüz bu notları biz de güncel ifadelere dönüştürerek çalışmamıza aldık ve kısım başlıkları olarak aynen koruma yoluna gittik. Son olarak makaleyi oluşturma ve olgunlaştırma metodumuza gelince bu hususta şunları söyleyebiliriz:

- a. Eser, eski Türkçe denilen Osmanlıca yazı ve konuşma dili/üslubu ile kaleme alınmıştır. Bunu transkribe/latinize ederken ve yeni lisana aktarırken bugün anlaşılakta herhangi bir zorluk çekilmeyen lafızlara ve erbabınca rahatlıkla vakıf olunan tabirlere dokunulmadı. Ancak güncel olmaktan çıkmış, aktüalitesini yitirmiş olmakla artık pratikte pek kullanılmayan ve bu nedenle çok kapalı gelen kelime ve kavramlar, ya yerinde günümüz sözcüklerine çevrilerek yahut ilgili bilimsel terimler hakkında dipnotlarda gerekli bilgiler verilerek izah edilmeye çalışılmıştır.
- b. Bu makaleye esin kaynağı teşkil eden ana metin, her ne kadar merhum bir âlimin küçük çaplı bir risalesi olsa da okuyucuyu yormamak ve bunaltmamak için çalışmayı, sanki telif/orijinal bir esermiş gibi sunmaya gayret edilmiştir.
- c. Bu bağlamda örneğin müellif, konunun akışı gereği bir noktayı delillendirmek için referans gösterdiği ayetlerin metinlerini tam olarak yazmadığından bunları tamamlama cihetine gidilmiştir. Ayrıca yine yazarın yer verdiği ancak ait oldukları sureleri ve ayet numaralarını kaydetmediği pasajların

Ayrıca ilgili şahıs hk. daha fazla bilgi için bkz. Reşat Öngören, "Molla Muhammed Emin Efendi", *DİA*, c. 30, İstanbul 2005, s. 258-259.

³ Alasonyalı Vaiz lakabıyla tanınan merhum Hocaefendi (1887-1966)'nin –vasiyeti üzerine- 6000 ciltten ibaret zengin kütüphanesi, adı geçen eğitim kurumuna vakfen devredilmiştir.

buldukları sureler ile ayet numaraları gösterilmiştir. Bununla da yetinilmeyerek sözü edilen tüm ayetlerin mealleri tarafımızdan eklenmiştir.

- d. Benzer biçimde müellifin dile getirdiği ancak menşe'lerini (buldukları yerleri) yine bildirmediği hadislerin mahreçlerinin/kaynaklarının belirtilmesinin yanı sıra Türkçe karşılıkları da verilmiştir.
- e. Şahıs isimlerinin künyeleri ve nisbeleriyle birlikte tam adı ve öğrenebildiklerimizin doğum ve ölüm tarihleri, farklı fıkıh ve kıraat hükümlerine yönelik görüş (vecih/fetva/içtihat) ayrılıklarının sahipleri ve referansları gibi eksik bilgilerin –mümkün mertebe- giderilmesi ve tamamlanması yoluna gidilmiştir.
- f. Yine temel eserde –kendi kuşağınca gayet iyi bilindiği kanaatiyle- yeterince açıklığa kavuşturulmamış ya da temas/değini ile geçirtilmiş bazı hususlar için –günümüz neslinin bunları pek bilemeyeceği endişesiyle- gerekli izahlar tarafımızdan yapılmıştır.
- g. Müellif, bazı kelimelerin imlâsını –maalesef- çok garip biçimde yanlış yazmıştır. Böylesi bir ilim adamından beklenmeyeceği için bizi oldukça şaşır-tan bu hatalı yazılımlar, acaba bizzat kendisine mi ait yoksa mevcut nüsha asıl değil de başka birinin müstensih metni midir diye doğrusu tereddüt ettik. Buna rağmen bu durumu saptama ve vuzuha kavuşturma imkânımız olmadı. Ama zann-ı galibimiz o dur ki bu risale –kuvvetle muhtemel- müellifin orijinal (ilk el) nüshası değil de onu istinsah/kopya eden (ayrı bir) kişinin (ikinci el) nüshasıdır. Zira öylesine ilginç yazım yanlışları var ki bunları şahsen ismi geçen zata yakıştıramadık. Her neyse, şunun ya da bunun kaleminden çıkmış olsun; bu imlâ hatalarını polemik konusu yapmak ve herhangi bir tartışmaya girmek yerine bunları dile getirmeksizin doğrusunu ve güncelini yazmak, yani tashih etmek/düzeltilmek yeğlenmiştir.
- h. Birçok mevzuya ait risaleleri içeren mahtûd eserin bir parçasını oluşturan bu çalışmaya iki varak numarası vermek tercih edilmiştir. Bunlardan biri seri şekilde devam eden kitabın kendi müteselsil numaralandırması, öteki de bu risaleye hâs olmak üzere 1'den başlayarak bu çalışma vesilesiyle tarafımızdan kon-ul-an yeni sıra-lama- rakamlarıdır. Böylece bu çalışmanın özgün varak sayısı/hacmi ortaya çık-arıl-mış olmaktadır.
- i. Eski âlimlerde/müelliflerde referans gösterme diye bir gelenek yoktur veya daha ihtiyatlı bir söylemle ekserisinde bu alışkanlık bulunmamaktadır. Bu gerçekten hareketle –takdir ve tahmin edileceği üzere- bütün dipnotlar ve buralarda yer alan açıklamalara ilişkin gösterilen kaynaklar bize aittir.

II- MÜELLİFİN KUR'AN KIRAATI HAKKINDAKİ RİSALESİ (Abdullah Eyyûbî'nin *Risâle fî Kirâati's-Seb'a ve'l-Aşere ve't-Takrîb* adlı eseri)

Ek: 26 veya 27, Varak: 152b/1b

[بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ] = [Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla...]

İçten gelen samimi/saf hamdler, kâinatı yoktan var eden (eşsiz Sanatkâr) ve eşyayı örneksiz yapan (tek Hâlik) o yegâne Yaratıcı'ya ithaf edilmiş olsun ki O'nun âli makamı, takdis olmaya şayandır. Şurası bir hakikattir ki yüce Kelâm'ın talihimize düşen ve dünyamızı aydınlatan ayetleri, ses, harfler ve mahreçlere istinat ve itimattan uzak iken mana kalıpları menziline Kur'an harflerinin nazmı, beşer(in) zihinlerine nakş (edilmek sureti) ile Rabbü'l-âlemîne ait kelâm, mahlûkun lisanında cârî (olmuş) ve (bu özelliği ile insanın) sair cinslerden nutk (konuşma kabiliyeti) ile mümtaz olduğunu ihtiva eden; [الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ]⁴ latif sözleri dile getirmektedir.

Bolca salavat ve güzel kokulu tahiyyât da o hulâsa-i mevcudat ve olabileceklerin en iyisi ve temizi özelliğindeki [153a/2a] cenabına (üstün vasıflı şahsına) olsun ki (كُنْ / ol-mak emri veya fiilini oluşturan⁵) *kâf* ve *nûn* harflerinin terkinin; (dolayısıyla) canlı-cansız varlıkların yeryüzüne çıkma ve yayılmaları ile birlikte yaşamalarının (da) sebebi, O'nun nurlu, pâk ve kudsî/mübarek vücududur.⁶ O'nun dîn-i mübîninin destekçileri/yardımcıları ve doğru yolunun yolcuları/bağlıları olan âl (aile efradı) ve ashâb hazretleri(nin üzeri)ne olsun ki âhir zaman peygamberinin dilinden Kur'an(ım) lafızlarını yedi lûgat (farklı lehçe ve/veya şive) üzere⁷ ahz edip (alıp öğrenip)⁸; “Bellîğî ş-

⁴ Meali: “Rahmân; Kur'an'ı öğretti, insanı yarattı ve ona beyanı öğretti/belletti (ifade etme ve açıklama yapma kabiliyeti bahşetti).” (55/Rahmân, 1-3.)

⁵ “O, bir şeyin yaratılmasını (meydana gelmesini) dilediğinde ona yalnızca ‘ol’ der, o da hemen olur.” meâlindeki ayetler için bkz. 2/Bakara, 117; 19/Meryem, 35; 36/Yâ-Sîn, 62.

⁶ Bu ifadeler; “Levlâke levlâke lemâ halektü'l-eflâke=(Ey Muhammed,) eğer sen olmasaydın; evet, sen olmasaydın felekleri/âlemleri yaratmazdım” şeklinde ifadesini bulan, halk arasında çok yaygın bir kanaat oluşturan ve Hadîs-i Kudsî diye bilinen habere işaret anlamı taşır ki bu rivayetin sıhhati konusunda ciddi şüpheler vardır. (İsmail b. Muhammed b. Abdilhadî el-Aclunî, Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs, c. II, Lübnan 2009, s. 48/Harfu'l-lâm, Hd. no: 2121.)

⁷ Burada, yirmiden fazla nakli ve bunlara bağlı olarak birçok versiyonu bulunan, en kısa ve net biçimiyle; “İnne hâze'l-Kur'âne ünzile 'alâ seb'ati ahrufin fekraü mâ-teyessere minhu=Şüphesiz bu Kur'an, yedi harf üzere in-diril-miştir; öyleyse (bunlardan) hangisi kolayınıza geliyorsa (onu) onunla okuyun!” diye şöhret bulan hadise telmih yapılmaktadır ki bunun ayrıntısına ileride girilecektir. (Bkz. 13 no'lu dipnot.)

⁸ Rivayete dayalı nakli ilimleri talim ve tedris yollarının tümü, –şemsiye bir terim olarak- kelime anlamı alma(k), kabul etme(k) olan “ahz” sözcüğü ile dile getirilmektedir. Öteden beri Kıraat ilmi'nin eğitimi ağırlıklı olarak şifahen ve sema'an (ağızdan ağıza, kulaktan kulağa) yapıldığı içindir ki *ahz*, bu alanda

şâhidü 'ale'l-ğâibi=(Vahiy esnasında gelenleri) görüp işitenlerin, görmeyip işitmeyenlere iletmesi' (hadisi⁹ne uyarak) lazım geldiği üzere ümmet-i merhumeye tebliğ ettiler.¹⁰

Bundan sonra bu gönlü kırık fakir, Salih('in) oğlu Abdullah'ın içindeki sır, Hz. Hâlid bin Zeyd (ra, ö. 49/669) –ki Allah onun şefaatiyle bizi faydalandırsın- Cami-i'nin birinci imamı Galatasaray Hümâyunu'nda (Padişah'ın kurduğu mektepte, yani GS Lisesi'nde)¹¹ mevcut olan ağalara (okuyan delikanlılara) Kur'an talimi/öğretimi ve Furkan'ın vücûhâtına (Kur'an'ın çeşitli şekillerde okunuşuna yönelik) memuriyet (görev)imiz sebebiyle talebemizden bazı istidat sahibi kimseler, şüphe arzı (merak saiki) yoluyla; "İnsanlar arasında meşhur olan *Seb'a*, *Aşere* ve *Takrîb* unvanıyla (adı altında yapılagelen) hatimler, ne veçhile ahz olunmuştur (alınıp öğrenilmiştir?)" diyerek sual

da öğrenme(k) karşılığında kullanılmaktadır. Biz de metnin akışı içinde çokça yer alan bu lafza, yerine göre uygun manalar vermeye çalışacağız.

Bir başka söyleyişe *ahz*, Kıraat İlmi terminolojisinde çok kullanılan bir deyim olup başlıca, müşafehe ve/veya semâ usûlüyle; yani bir üstadın rahle-i tedrisinde bulunarak bizzat ondan meşk ve takrir (taklit ve tekrar) yoluyla kapma, aracısız elde etme, belleme, kavrama vb. anlamlara gelmektedir. İlgili bilim çevrelerinde oldukça yaygın bir kullanıma sahip (malumu ilam kabilinden) olduğu için bu tabiri, bundan böyle metin içinde ayrıca çevirme ihtiyacı duymadan olduğu gibi de bırakabiliriz.

Söz konusu terimin lûgat ve ıstılah manaları için bkz. *el-Mu'cemü'l-Vesît*, Komisyon, İstanbul 1410/1989, s. 8.

⁹ Kaynaklarda ağırlıklı olarak Vedâ Haccî (10/632)'nda irad buyurulan Hutbe metninin içinde yer aldığı belirtilen bu hadisin tam ifadesi şöyledir: "*Li-yübelliğ'ş-şâhidü'l-ğâibe fe-le'alle ba'da men yübelliğuhû en yekûne ev'â lehû min-ba'dı mâ-semi'ahû=Sizden burada bulunanlar, duyduklarını burada bulunmayan ve duymayanlara bildirsin. Umulur ki onu dinleyip alan kişi, (muhafaza ve hayata tatbik noktasında) o bilgiyi kendisine aktaran kişiden daha kabiliyetli olur (dolayısıyla ondan daha dikkatli davranır)."* (Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 64. Kitap/77. Bab, Hd. no: 9; ayrıca yine bu eserde hadis metniyle aynı başlığı taşıyan bir başka rivayet için de bkz. 3. Kitap/9. Bab, Hd. no: 1.)

¹⁰ İslâmî ilimler sahasında eser veren velûd âlimler ile diğer bilim dallarında uzman olan ve dinî hassâsiyeti bulunan bilginlerin yazdıkları kitapların girişlerinde mutlaka *Besmele-Hamdele-Salvele* çekme geleneği vardır. Bu üçlü söylem, özetle; her işin başında Allah'ın adını anma ve bütün meşrû işlere O'nun ismiyle başlama ile yine Allah'a hamd ü senâda bulunmayı, yani O'na karşı minnet ve şükran borcu içinde olduğunu itiraf etmeyi göstermenin yanında O'nu övme ve yüceltmeyi de ifade eder. Üçüncü dilimde ise O'nun insanlığa gönderdiği son elçisi Hz. Muhammed (sas) ile ailesi (Âl-i ezvâc-i tâhirât ve Evlâd-ı güzîn), yakın arkadaşları/dostları (Hulefâ-i râşidîn ve diğer Ashab-ı kirâm) ve kıyamete kadar kendisine inanan ve yolunda/izinde gidenlere (tüm etbâ'i) salât ü selâm getirmeyi, yani onları hoş/güzel bir şekilde yâd etmeyi/hatırlamayı ve hayır duada bulunmayı dile getirmektir. Bu âdet yerine getirildiğinde o işin hayırlı/iyi, eserin de bereketli/verimli olacağına inanılır; o sebeple bu, asla ihmal edilmez. Nitekim –bilindiği üzere- bu yönde Kur'an ve Sünnet'te zaten birtakım teşvikler mevcuttur. Sözelimi her üç ifadenin faziletine dair haberlerden birkaçı için bkz. *Hadislerle İslâm*, Komisyon, c. 1, Ankara 2014, s. 173-181, 183-192 ve 193-202.

¹¹ Mekteb-i Sultanî veya Galatasaray Sultanîsi de denen ve Fransız liseleri model alınarak Rüşdiye/ortaokul ile yükseköğrenim arasında bir statüye sahip olan, dolayısıyla talebeyi üniversiteye hazırladığı için 'îdâdî (ki bugünkü lise) seviyesinde bulunan bu okul, Sultan Abdülaziz (1830-1876) döneminde (ki saltanatı: 1861-1876) 1 Eylül 1868 tarihinde açılmış ve bu sebeple adı, padişaha nispet edilmiştir (Daha geniş bilgi için bkz. Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991, s. 133-143).

eylediklerinde (ben); “(Bu konu,) *Ünzile'l-Kur'ânü 'alâ seb'at-i ahrufin* hadis-i şerifi¹²nde (geçen ve) İmam (Şemsüddîn Muhammed el-) Cezerî (751/1350–833/1429-30)'nin *Neşr-i Kebîr (Kitâbü'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr)*¹³inde, İmam (Celâlüddîn es-) Suyûtî'nin (ö. 911/1506) (*el- İtkân (fi Ulûmi'l-Kur'ân)*)¹⁴ında ve sair *Kıraat kitaplarının* bazısında *Seb'a-i Ahruf*tan (*el-Ahrufü's-Seb'a*dan=*Yedi Harften*) murad(ın) ne olduğunu beyan için serdettikleri tahkikat(ın) açıklamasına mevkuftur/dayanır” dediğimde o araştırmaların tercümesine hevesli olan ihvanın/kardeşlerin mes'ûlüne (sorumlusuna veya bana yukarıdaki soruyu yöneltenine) [153b/2b] yardımcı olmak ve günümüz nesline (bir) yadigâr (kalması) için az ya da yetersiz bilgi ile bu risalenin tertibine girildi/başlandı. “*Ve minellahi't-tevfiku ve'l-inâyetü fi'l-bidâyeti ve'n-nihâyeti*”¹⁵.”

* Birçok hadis mecmuasında çeşitli varyasyonları bulunan söz konusu hadisle ilgili olarak aynı başlık altında özel bir bab açan önde gelen hadis koleksiyonundaki varyantları için bkz. Buhârî, *Sahih*, 66. Kitap/5. Bab, tüm hadisler.

Ayrıca Kıraat vecihlerinin oluşumuna ve Kıraat İlmî'nin doğuşuna kaynaklık eden bu hadisin versiyonları (20'yi aşkın değişik metni), sıhhat derecesi (ne denli kuvvetli nass hükmünde olduğu), ravileri (21 kadar sahabe) ve üzerinde yapılan yorumlar (40'a yakın görüş) hk. detaylı bilgi için bkz. Abdusabur Şahin, “Kur'an Tarihinde Yedi Harf Meselesi” (trc. Tayyar Altıkulaç), *Diyanet Dergisi*, c. XII, Ankara 1973, sy. 1, s. 11-12; sy. 2, s. 67-72; sy. 3, s. 131-135; krş. Abdurrahman Çetin, “Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf”, *İslâmî Araştırmalar*, sy. 3, Ankara 1987, s. 71-88.

* Kıraat İlmî ile uğraşanların kesinlikle vaz geçemeyecekleri temel eserlerden ve ilk el kaynaklardan biri olan bu kitabın, bizim istifade ettiğimiz ve yazarın gündemine aldığı konuları kontrol ederek takip ettiğimiz nüshası, tashih ve son gözden geçirme işlemini zamanın Mısır şeyhu'l-kurrâsi üstâz Ali Muhammed ed-Dabâ'ın yaptığı iki cilt hâlindeki Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan (tarihsiz) baskısıdır. İncelediğimiz kadarıyla müellifimiz, burada dile getirdiği hususları, zikredilen kitabın yalnızca 1-57. sayfaları arasında yer alan bahislerle sınırlı tutmuştur. Okuyucularımızdan ilgi duyanların bu bilgilere kolayca ulaşabilmeleri için adı geçen referansın yanı sıra sadece bu kısımların tercümesini içeren Türkçe şu çalışmaya da bakabilirler: Abdülmecit Okçu, *İbnü'l-Cezerî Kur'an ve Kıraat*, Erzurum 2001.

* Kur'an araştırmaları ile meşgul olanların hemen hepsinin müracaat etmekten asla müstağni kalamayacakları ana başvuru kitaplarından ve ilk el kaynaklardan biri olan bu eserin, bizim yararlandığımız ve müellifin ele aldığı konuları gözden geçirdiğimiz nüshası, taktim ve teâyüşünü Mustafa Dîbülboga'nın yaptığı iki cilt hâlindeki Dâru İbn Kesir, Dimeşk-Beyrut (1422/2002 tarihli) hususî baskısıdır. İncelememiz neticesinde gördük ki yazarımız, ele aldığı mevzuları sözü edilen kitabın yalnızca birinci cildinin ilk yarısında yer alan bahislerden seçmiştir. Bu itibarla okuyucularımızdan burada dile getirilen meselelere alâka duyanlara yönelik olarak söz konusu malumata daha kolay ulaşabilmeleri için ilgili eserin orijinalinin yanında şu Türkçe çevirisine de bakmalarını öneririz: Sâkıp Yıldız-Hüseyn Avni Çelik, *Kur'an İlimleri Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul trz. (Not: Bunun, yine aynı mütercimler tarafından yapılan II. cildinin tercümesi ise İstanbul 1987 tarihini taşımaktadır.)

* Bir dua (dilek ve temenni) cümlesi olan bu ibare, Türkçeye şöyle aktarılabilir: “*Başından sonuna kadar destek/başarı ve yardım Allah'tandır.*”

A- Kur'ân-ı Azîm Fahr-i Kâinât (sas) Hazretleri'ne ne keyfiyette nâzil olmuştur (nasıl inmiştir)?¹⁶

Evvelâ malum ola ki Kur'ân-ı Kerîm, sair semâvî kitapların birkaç vecih ile hilafındır (yani onlara göre birtakım yönlerden bazı farklılıklar arz eder ki bunlardan biri şu(dur): Diğer İlâhî kitaplar levhalara kitâbet olunup hattıyla birlikte nâzil olmuştur (yani yazılı olarak indirilmiştir) ama Kur'ân-ı Kerîm, nazm-ı şerifiyle (salt okunan sözlü metin hâlinde) nâzil olup sonra Rasul (ass'ın) emriyle vahiy kâtipleri olan zevât-ı kirâm (onu) kitâbet etmişler (yani indikten sonra onu kayda geçirmişler)dir. (Bir başka ayrılık:) Sair semâvî kitaplar def'aten (bir defaya mahsus tek celsede) nâzil olmuşlardır ama Kur'ân-ı Kerîm münecemen (parça parça), yani hacet oldukça (ihtiyaç duyuldukça) Cibrîl (as) vasıtasıyla –en doğru rivayete göre– lafız ve manalarıyla (birlikte) beş, on (ayet) ve bazen kâmil/tam sure (hâlinde) inmiştir¹⁷. Bu zayıf ümmete istirhâmen (şefkat ve merhamet eseri olarak acındığı içindir) ki ahzi (elde edilip öğrenilmesi) asan/rahat olsun ve ameli (onu uygulamak) eshel/daha kolay olsun (diye). Zira emir ve nehiy, haram ve helâl birden/toptan nazil olsa(ydı) ameli (onların yerine getirilmesi) es'ab/çok zor olur(du). (Son bir ayrıcalık:) Sair semâvî kitaplar, bir kıraat (tek okuyuş biçimi) ve bir lügat/dil ile nazil olmuştur ama Kur'ân-ı Kerîm, (geldiği devir ve bölgede pratikte çok yaygın olarak konuşulan) yedi lügat/lisan ile ve asan-ı eda (telaffuzu kolay bir üslup) ile inmiştir¹⁸. Zira sair enbiya-i [154a/3a] 'ızam (diğer büyük peygamberlerin) her biri bir kabileye meb'ûs/gönderilmiş olduklarından o topluluğun lügati ne ise o peygamberin lisanı ve nazil olan kitabı (da) gönderilmiş olduğu kabilenin dili üzere idi. Nitekim Hak Teâlâ; [وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ]¹⁹ diye buyurdu. Lâkin bizim Peygamberimiz (ass), (tüm) âlemler için

* Buradan itibaren artık müellifin ele aldığı asıl konular başlıyor. Bir bütün olarak bu mevzular, müellifin de temel referans kaynakları olan ve henüz yazar isimleri ile eser künyeleri belirtilen iki klâsik kitabın muhteviyatına bağlı kalınarak işlenmektedir. Yukarıda da denildiği gibi bu eserler, Tefsir usûlü ile Kıraat ve Tefsir tarihi başta olmak üzere Kur'an ilimleri sahasına dâhil olan meselelerle ilgilenen her araştırmacı için ana müracaat kaynağı durumundadır. İşte müellifin gündemine aldığı tüm bahisler, bu iki kitabın şu kısımlarında yer almaktadır: Cezerî, *Neşr*, 1/1 vd.; *Türkçesi*, 9 vd.; Suyûtî, *İtkân*, 1/129 vd.; *Türkçesi*, 1/95 vd.

Not: Bu açıklamanın zorunlu bir sonucu olarak bundan böyle konuların akışı doğrultusunda burardan aktarılan bilgilerin kaynağı olarak mezkûr kitaplar gösterilmeyecek ancak bunların dışında kalan (örneğin kitap, sünnet, fikhî mesele vb. ait) malumatın mehzaları konumundaki diğer eserler –mümkün mertebe– refere edilecektir.

* Bu hususa doğrudan işaret eden ayetler şunlardır: 15/*İsrâ*, 106; 18/*Furkân*, 32. Bu noktaya dolaylı olarak değinen ayetler ise şunlar olabilir: 20/*Tâ-Hâ*, 114; 75/*Kıyame*, 17-19; 87/*A'lâ*, 6-7.

* Kur'an'ın bu niteliği 54/*Kâmer*, 17, 22, 32 ve 40. pasajlarda dört kez tekrar edilen şu ayette ifadesini bulmaktadır: [وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ] = [Andolsun Biz, Kur'an'ı anlaşılır öğüt alınması için oldukça kolaylaştırdık. O hâlde düşünüp öğüt alan var mı/yok mu (hani nerede)?]

* Ayetin devamı ve meâlî şöyledir: [قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ] = [Biz her peygamberi ancak kendi kavminin/toplumunun diliyle gönderdik ki –aralarında iletişim problemi olmaksızın– o dini onlara anlatabilsin (dini hakikatleri muhataplarına rahatça ve güzelce açıklayabilsin).

rahmet²⁰ ve bütün insanlığa gönderilmiş²¹ olduğundan (ve dahi) her kabile(nin) lügati bir türlü/çeşit (yani kendine hâs, dolayısıyla özgün yapıda) olup ötekine muhalif (diğerlerinden farklı) olmakla bizim Peygamberimize nazil olan kitap, bütün dillere (Kur'an'ın indiği dönemde Hicaz Yarımadası'nda Kureyş'in dışında kullanılan Arapça'nın diğer lehçe ve şivelerine) muvafık (uygun olarak) indi.²² Lâkin her ne kadar Peygamber (ass), bu (dilleri konuşa)nlara gönderilmiş ise de o lügatten murat, –Türkî/Türkçe ve Fârisî/Farsça gibi- Arap (lisanın)dan (ayrı) olan (başka) diller değildir. Zira Kur'ân-ı Azîm'in manası mu'ciz olduğu (insanları aciz bıraktığı) gibi lafzı da mu'ciz (acze düşürme özelliğinde)dir. (Onun) mucizevî oluşu, fesahati (son derece açık-seçikliği) ve belâğati (edebî-sanatsal üstünlüğü) cihetindedir. Bunların kemâli (en gelişmiş şekli) ise ancak Arap lügatine mahsustur. “Türkiye/Türkçe'ye ve Fârisîye/Farsça'ya tercüme ile namazda okumak caizdir” yönünde Ebû Hanîfe (İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe –ki asıl ismi Nu'mân b. Sâbit-, 80/699-150/767)'den gelen rivayet, sakat (yani tercihe şayan bulunmadığı ve itibar edilmediği için tutulmayan, dolayısıyla amel edilmeyen) bir sözdür. Nitekim (bu görüş), Usûl(-i Fıkıh) kitapları(nın) satırları (arası)nda tafsilatlı olarak yer-ini- almıştır²³. (Bu hususta) belki en sahih kavil (en doğru söz), ancak Rasul (ass)'den tevâtür (kuvvetli bir senet zinciri/nakil) ile rivayet olunan kıraatten başkasıyla okumak caiz değildir²⁴. O tevâtür ile sabit olan *Seb'a* (Yedi İmam'ın kıraati, ikişer ravi ile), *Aşere* (On İmam'ın kıraati, ikişer ravi ile) ve *Takrîb* denilen (On İmam'ın kıraati, ikişer ravi ve her ravinin iki tarîki ile) okunan (kıraat tarzları)dır. Zira Kur'an'ın tarifi; Hz. Osman [154b/3b] (ra)'ın, ashâb icmâ'ı (Resûlullah'ın arkadaşlarının ki o an itibarıyla sağ olanlarının re'y, fetva ve içtihad ittifakı, yani görüş birliği) ile resm eylediği (kayıt altına aldığı) Mushafların birine muvafık olarak tevâtür (kesintisiz bir senetle ve yalan üzerinde birleşmeleri mümkün

Bundan böyle Allah, artık dileyeni dalâlete düşürür/saptırır dileyeni de hidâyete erdirir/doğru yola iletir. Zira O, güçlüdür ve hikmet sahibidir. [14/İbrahim, 4.]

²⁰ Bu gerçek Kur'an'da şöyle dile getirilmektedir: [وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ] (Ey Muhammed,) Biz seni ancak âlemlere (bütün varlıklara) rahmet (sevgi ve barış elçisi ve örneği) olarak gönderdik. [21/Enbiya, 107.]

²¹ Bu hakikat Kur'an'da şöyle belirtilmektedir: [وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ] (Ey Muhammed,) Biz seni topyekûn insanlığa sadece müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik fakat –ne yazık ki- insanların çoğu bunu bilmiyor (dolayısıyla anlamıyor)lar. [34/Sebe', 28.]

²² Kureyş'in haricindeki kabileler ve bunların isimleriyle özdeşleşen meşhur lehçe ve şivelerin neler olduğuna dair –bir başka vesileyle- ileride bilgi verilecektir.

²³ Hanefî mezhebinin kurucu imamının bu meseledeki içtihadı ile buna mukabil Şafîî, Hanbelî ve Mâlikî fıkıh ekolleri önderlerinin serdettikleri fikirler (ki İmam Mâlik'in, Ebû Hanîfe'ye yakın durduğu; İmam Şafîî ile Ahmed b. Hanbel'in ise bunlara şiddetle karşı çıktığı) hk. bkz. Abdurrahman el-Cezîrî, *Kitâbü'l-Fıkh 'ale'l-Mezâhibi'l-Erbe'a*, c. 1, Lübnan-Beyrut 1406/1986, s. 230; krş. Ferhat Koca, “İbadet/lbadet dili”, *DiA*, c. 19, İstanbul 1999, s. 245-246.

²⁴ Çünkü Kur'an, kendini Arapça bir kitap olarak tanımlıyor: 12/ *Yûsuf*, 2; 20/ *Tâ-Hâ*, 113; 26/ *Şu'arâ*, 195; 43/ *Zuhruf*, 3.

olmayan bir çoğunluk tarafından rivayet edilmesi) ile bize nakl olunan (aktarılarak gelen) vücúhtur (okuyuş biçimleridir)²⁵.

Şayet bir vecih ki nakl olunsun lâkin Mushaflarda bulunmasın; o vecih, Kur'an değildir. Meselâ; [فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ] ayet-i kerimesinde²⁶; “*Îlâ-mâ esâbehüm=Başlarına gelen şeylere*” rivayeti gibi. *Nisâ Suresi*nde (geçen); [وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةً] ayet-i kerimesinde²⁷; “*Ve lehû ehun ev uhtûn min ümmîn=Ve onun aynı anneden bir erkek ve bir de kız kardeşi bulunursa*” kıraati gibi. Bu ve benzerleri, her ne kadar yaygın rivayet olup Fıkıh meselelerine ve saire(ye) delil oldu ise de Osman Mushaflarında olmadığı için kıraati/okunması caiz değildir. Bunlara *Meşhur Kıraat* derler, *Mütevâtir* demezler²⁸.

(Öte yandan) eğer bir vecih ki Mushaflara ve kıyasa uygun olsun lâkin tevâtür ile nakl olmasın, o vecih de kıraat olmaz. Meselâ, [فِي أَيَّامٍ نَجَسَاتٍ] ayet-i kerimesinde²⁹ “*Nahisâtin*” kelimesinde olan *imâle*³⁰ gibi ki me'hûz (rağbet görerek alınmaya değer bulunmuş) değildir. Zira Kıraat, Hadis İlmî gibi değildir ki... Hadis İlmî'nde Hadis, Meşhur, Garip, Aziz Hadis ve sair Âhad Haber ile menkul olanlar (nakil edilenler) makbuldür³¹. Ama Kıraatte ancak mütevâtir olan makbuldür, diğer kısımlarına itibar

²⁵ Herhangi bir kıraatin kabul ve red şartları, mukayeseli olarak ve örnekler ışığında burada sıralanmakla birlikte –toplamda üç adet olan- bu kriterler aşağıda tekrar sayılacaktır.

²⁶ Ayetin tamamı ve tercümesi şöyledir: [وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيِّ قَاتَلَ مَعَهُ رِثْوُونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ]=*Nice peygamber vardı ki beraberinde birçok muharip/er bulunduğu hâlde savaşmaktan geri durmadılar. Allah yolunda başlarına gelen musibetlerden dolayı onlar, zayıflık/gevşeklik göstermediler ve yalın/bıkkın gibi davranmadılar. Çünkü (onlar biliyordu ki) Allah, sabredenleri sever.*] (3/Âl-i İmrân, 146.)

²⁷ Bu ayetin metni biraz uzun olduğu için yalnızca ilgili kısmı ve Türkçe karşılığı şöyledir: [وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةً وَهِيَ أُمٌّ أَوْ أُخْتُ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِمَّنْهَا السُّدُسُ]=*Eğer bir erkek veya kadının, ana-babası ve çocukları bulunmadığı için –kelâle şeklinde- malı mirasçılara kalırsa ve onun bir erkek yahut bir kız kardeşi varsa her birine (terekeden) altıda bir (miras payı) düşer...*] (4/Nisâ, 12.)

²⁸ Gelenekteki yaygın kabule göre ancak Şazz kıraatlerin okunması caiz değildir. Ancak burada yazar, kanaatimizce bir zuhûl eseri olarak Meşhur kıraatleri de okunması caiz olmayanlar kategorisine sokuyor ki bu, hatalı bir yaklaşım olsa gerek. Nitekim yazar, aşağıda bu yanılığının farkına varmış olacak ki bunun doğrusunu söyleyerek kendi kendini düzeltmektedir.

²⁹ Ayetin tümü ve çevirisi şöyledir: [فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَجَسَاتٍ لِيُنذِرَهُمْ عَذَابَ الْجَزَاءِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا]=*İnkârları yüzünden onlara zillet/alçaklık azabını tattırmak için mutsuz/uğursuz oldukları o kara/bahtsız günlerinde üzerlerine soğuk bir rüzgâr gönderdik. Ahiret azabı ise elbette daha fazla rezil-rüsvay edici (bir şey)dir. Üstelik onlara yardım da edilmez.*] (41/Fussilet, 16.)

³⁰ İmâle'nin tarifi ve çeşitleri hk. bkz. Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid İstılahları*, İstanbul 1997, s. 73-74.

³¹ Hadis İlmî'ndeki bu tabirlerin tarifleri ve hükümleri için bkz. Kâmil Miras, “Mukaddime”, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, c. 1, Ankara 1989, s. 5-498; Subhî es-Sâlih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları* (mütercimi: M. Yaşar Kandemir), Ankara 1988, 116-224.

yoktur/edilmez³². Yine malum ola/olsun ki [155a/4a] Mütevatir Kıraat, ancak [Ebu'l-Kâsım Muhammed Feyyûre eş-Şâtıbî (h. 538–590)'ye ait, kısaca eş-] Şâtıbiyye (veya *Kasîde-i Lâmiyye* diye bilinen ve ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'inin 1173 beyitle manzûm hâle getirilmiş şekli olan *Hırzu'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî'si*) ve [Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî (h. 371–444)'ye ait *Kitâbü't-*] *Teysîr (fi'l-Kırâati's-Seb'a'sin)*de olan/yer alan kıraatler(dir) ki Kurrâ (Kıraat imamları ve/veya uzmanları olan kârîler) arasında on(lar)a (*Kırâât-i Seb'a* derler. (Mütevatir, dolayısıyla sahih ve makbul karaatler) bunlara münhasır (bunlardan ibaret veya bunlarla sınırlı) değildir. Belki *altmış dört kitab*³³ın içinde zikrolunan kıraatlerin cümlesi/tamamı mütevatirdir. Gerek Kurrâ-i Seb'a(-i) Meşhure (Yedi Ünlü/Yaygın Kıraat'in önderleri/kurucuları) olan Eimme-i Kiram (Büyük İmamlar)'dan³⁴ rivayet olsun, gerek Ebû Ca'fer ve Ya'kûb –ki bunların kıraatine *Aşere* tabir olunur³⁵– bunlardan rivayet olsun; cümlesi/hepsi mütevatirdir.³⁶ Zira *Şâtıbiyye* ve *Teysîr* kitapları bu altmış dört kitaptan biridir.

³² Yukarıda da işaret edildiği gibi şimdiye kadar öğrendiklerimiz çerçevesinde biz, sırf Şâzz kıraatlere itibar olunmadığını biliyorduk. O nedenle müellifin bu ifadesinde ya yanlış eseri –kavram kargaşasını andıran– bir hata olduğunu veya kendilerinin bu cümleyi şuna binaen sarfetmiş olabileceğini düşünmüyoruz. Bir rivayet ilmi metodolojisi olan Hadis Usulü'ne göre *Meşhur haber*lerin hükmünün ne olduğu hakkında “zannî bilgi ifade eder” diyenler olduğu gibi “yakînî bilgi ifade eder” diyenler de vardır. Son tahlilde *Meşhur haber*, “kuvvet derecesi, haber-i vahidin fevkinde ve haber-i mütevatirin de dununda olmak üzere sahih sınıfında addedilmekte”dir. (Bkz. Miras, *age*, s. 106-107; krş. Sahih hadis kapsamında Mütevatir, Meşhur ve Hasen'i zikreden Salih, *age*, 118-136.) Buna dayanarak yazar, böylesi bir yaklaşımda bulunmuş olabilir ki zaten hemen aşağıda kendisi de bunu telafi ve teyit etmekte yahut bundan ne kastettiğini vuzuha kavuşturarak netleştirmektedir.

³³ Kıraat tarihi boyunca bu ilmin erbabınca muteber sayılan ve “*Kıraat Külliyati*” denilen 64 kitaptan İbnü'l-Cezerî'ye varıncaya dek telif edilenlerin neler olduğu, kimler tarafından yazıldığı ve muhteviyatı hk. bilgi için bkz. Cezerî, *Neşr*, 1/58-98. Geri kalan kitaplardan bir kısmı ise bu sahanın pîri sayılan İbnü'l-Cezerî'ye aittir ki kendisinin hayatı ve –bu 64'e dâhil olan ve olmayan– bütün eserlerinin isimlerini öğrenmek için bkz. *ay.e.*, 2-ç ve *Türkçesi*, 1-7. Ayrıca bu literatürün ne vakit ve nasıl oluştuğu ile neleri kapsadığı hk. bilgi edinmek için de son zamanlarda yapılan şu çalışmaya bkz. Mehmet Adıgüzel, “Kıraat İlmünde Tarık-Senet Boyutu ve Konu İle İlgili Te'lif Edilen Eserler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 16, Erzurum 2001, s. 233-257.

³⁴ İlk kez Ebûbekr İbn Mücahid (ö. 324/936)'in *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâât* adlı eseriyle Kıraat terminolojisine giren ve mütevatir diye nitelenen Yedi Kıraat imamının kimler olduğu hk. ileride bilgi verilecektir.

³⁵ İlk defa *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr* isimli kitabıyla İbnü'l-Cezerî tarafından Kırâât-i Seb'a'ya ilave edilerek gündeme getirilen ve meşhur diye anılan On Kıraat imamından –yedinin dışında kalan ve yukarıda adı geçen ikisiyle birlikte– üç tanesinin hangileri olduğu hk. ileride bilgi verilecektir.

³⁶ Buradan anlaşılıyor ki müellif, yedi ve on ayırmaksızın *Kırâât-i Aşere*'nin tümüne birden Mütevatir yakıştırmasını yapıyor (ki –yukarıda belirtildiği üzere– muhtemelen Hadis Usulü'nde Mütevatir tabirinin, Sahih teriminin şümülüne girmesi sebebiyle bu hükmü vermiş olabilir). Oysa ilk yediye mütevatir, sonraki üçe ise meşhur denilmektedir ki bunların bir tarihî arka planı vardır. Nitekim bunlardan birincisi (7'si) –söylendiği gibi– İbn Mücahid'in kitabıyla, ikincisi (diğer 3'ü) ise Cezerî'nin eseriyle kavram dünyamıza girmiştir.

B- Kıraat'ın rüknü (ana kaynağı)

Hulâsa, Kıraatın rüknü (temel dayanağı) üçtür: Birincisi sahih (bir) senet ile rivayet, ikinci(si) Arab'ın en fasih lügatlerinden/lehçelerinden ve (gramer) kaidelerinden birine muvafakat, üçüncü(sü ise) Osman('ın) Mushaflarından birine uygunluktur. Lâkin (bu) üç (ölçüt)ten en büyük rükün (bu üç şartın en başta veya önde geleni), sağlam senettir. (Çünkü) kuvvetli (bir) rivayet zinciri bulunduktan sonra (diğer iki kritere) uygunluk araştırılır; (incelemeye değer veya almaya elverişli) olmadı(ğı anlaşıldı)ktan sonra (da) muvafakata itibar edilmez. Şimdi (gerçekte) bunun aslı/esası şudur ki –aşağıda beyan olunduğu- vech/tarz üzere Peygamberimiz (ass), (farklı dilleri konuşan) her kesime gönderilmiş bulunduğundan bir ayet-i kerime nazil olduğunda meselâ; (o) mecliste bulunan ashâb-ı kiramdan [مَوْسَى] ve [عِيسَى] kelimesini *feth(a)* ile okunan lügat sahibine feth(a) ile talim edip böyle (yani üstün harekeli olarak ve yukarıya doğru çekerek) okuyun (diye) emir buyurdular. *Beyne beyne*³⁷ lügati olana (lehçesi ile okuyana da) [155b/4b] beyne beyne ile öğrettiler. Lügati *imâle*³⁸ olana (şivesi ile okuyana ise) imâle ile bellettiler. Benzer şekilde bazı lügat (sahipleri, yani o dilleri konuşanlar), hemzeleri *tahkik*³⁹ (ile telaffuz) edemeyip *teshîl*⁴⁰ tabir edilen eda ile okudular. Onlara o lügat (okuyuş sitili) ile talim buyurdular. Meselâ; [عَلَمٌ] gibi cem(i)' mîm'leri, lügati *sıla*⁴¹ olana sıla ile ve *iskân*⁴² olana (da) iskân ile talim buyurdular. (Cenâb-ı Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın izni ile Ashâb-ı Kirâm'ın her biri böylece lisanen/şifahen ahz ettiler. Herkes aldığı/kaptığı gibi tilavete meşgul oldu (yoğunlaştı)lar. (Böylece) ahz ettiklerini, (buldukları) levhalara, hurma yapraklarına ve derilere yazdılar. Ama Rasul (ass), ayet nazil oldukça vahiy kâtibi olan değerli zatlara Cibrîl (as)'in Levh-i Mahfûz'dan ahz ettiği (alıp kendisine getirerek öğrettiği) res(i)m (hat) ile resmettirirler/yazdırırlar idi. Sair Ashâb-ı Kirâm'ın levha(ya, yani çeşitli yazı malzemelerine) yazdıklarının kimisi (o hattın) lügati üzere (olduğu için) o resme muvafık, kimisi (de başka lehçeye göre yazdığı için) muhalif (birbirini tutmuyor) idi. Fakat her sene Ramazân-ı Şerîf'te, bir Ramazan'dan öbür Ramazan'a gelinceye dek nazil olan ayet-i kerimeyi Rasûl (ass), Cibrîl (as)'e arz ederdi⁴³. Eğer nesh olmuş (lafzı veya hükmü yürürlükten kaldırılarak iptal edilmiş

³⁷ Beyne'nin tarifi ve uygulama şeklinin açıklaması için bkz. Temel, *age*, s. 41.

³⁸ *Imâle* için bkz. *ay.e.*, s. 73-74.

³⁹ *Tahkik* için bkz. *ay.e.*, s. 126-127.

⁴⁰ *Teshîl* için bkz. *ay.e.*, s. 133-134.

⁴¹ *Sıla* için bkz. *ay.e.*, s. 121.

⁴² *İskân* için bkz. *ay.e.*, s. 76.

⁴³ Kur'an Tarihi'nde veya Kur'an'ın nüzul sürecinde çok önemli bir yer tutan *Arz etmek* –günümüz Türkçesi'nde de kullanıldığı üzere- takdim etmek, sunmak, okumak, dinletmek, önüne koymak, ortaya dökmek, değerlendirmek gibi manaları içermektedir. Burada tarihsel olarak kast edilen şey ise –erbabı tarafından gayet iyi bilinen- *Arza* veya *Mukâbele* hadisesi denen uygulamadır ki Resulullah'la Cibrail'in, Kur'an vahyini Ramazan aylarında karşılıklı olarak birbirlerine okuması ve dinleşmesinden

olan ayet-ler-)⁴⁴ var ise (onlar) nesh olur/silinir idi. Ancak evvel talim eden (onu daha önce öğrenmiş olan) ashapta (söz konusu ayet-ler- öylece) kahrıldı. (Dolayısıyla) o ashap, o nesihten (yok edi-li-şten) heberdar olmazdı. (Allah Rasûlü) Ahirete teşrif [156a/5a] buyuracakları sene (11/632)'nin Ramazanında (Cebrail'e Kur'an'ı) iki kere arz ettiler ki buna *Arza-i ahîre* (*Son sunum*) derler. (Neredeyse) tüm ashap bu arzaya (birbirine okuma ve dinleme oturumuna ilgi göstererek) iştirak ettiler. Evvel olan talimde (bundan önce gerçekleşen öğretimde) şüphe bulunduğundan (onlara, yani eskiden kaydedilenlere) itibar etmediler. O Ramazan'dan Rebû'l-evvel'e varıncaya dek nice sahabe dahi (Kur'an metninin bu son şeklini) ahz ettiler. (Onlardan) kimisi mecliste (vahyin geldiği ortamda) çok bulunur, kimisi (de) az bulunurdu. (Daha) evvel vahiy kâtiplerine resmettirdikleri (yazdırdıkları) Mushaf'ta, son arzadan önce (var) olan kayıtlar baki (aynen yerinde) kaldı. Gerçi Ashâb-ı Kirâm'ın ekseri(si) Kur'an'a hafızlar (Kur'an'ı ezberlemişler) idi. Lâkin ahz (bizzat ilk elden almak, yani ilk ağızdan öğrenmek sureti) ile hafız olanlar (oldukça) az idi ki onlar Hz. Osman (ö. 35/655), Ali (ö. 40/660), İbn-i Mes'ûd (ö. 32/652), Übeyy bin Ka'b (ö. 19/640) ve Zeyd bin Sâbit (ö. 45/665) (ra) gibilerdir. Bunlar Kur'an'ı bütün vecihleriyle (ve) ekserisini müşâfhehen ahz etmiş (çoğunu bizzat ağızdan ağıza alıp öğrenmiş)lerdi. Bâkileri (geri kalanları ise) birbir(ler)inden ahz/elde ettiler. (Nitekim bir) Hadis'te (şöyle) vaki olmuştur/geçmiştir: "*İstekrau'l-Kur'âne min erbeatin min Abdillahi'bn-i Mes'ûdin ve Sâlimin mevlâ Ebî Huzeyfete ve Übeyyi'bn-i Ka'bin ve Muâzi'bn-i Cebe-lin.*" Yani; "*Kur'ân-ı Azîm'i* (Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Huzeyfe'nin mevlâsı Sâlim, Übeyy b. Ka'b ve Muaz b. Cebel'den ibaret) *bu dört zevattan/şahıstan talim eyle-yin/öğrenin*" şeklinde emir buyurdular⁴⁵.

C- Ebûbekir devrinde Kur'an'ın cem'i

Sonra Ebû Bekr es-Sıddîk(ım) (ra) hilâfeti (dönemi)nde (11-13/632-634) Yemâme'de peygamberlik davasını (güden, iddia) eden Müseylimetü'l-kezzâb (ki asıl ismi Mesleme b. Hâbil, ö. 12/633) tuğyan/isyan edip ve ashapın kurrâsını (sahabenin Kur'an hafızı olanlarını veya güzel Kur'an okuyanlarını) şehit [156b/5b] ettiğinden Hz. Ömer, Hz. (Ebû Bekr es-)Sıddîk'a gelip; "*Ey Ebûbekr, ashaptan çok kimse şehit oldu. Bu levhalarda vahiy kâtiplerinin Allah Rasulü'nün emri ile yazdıkları Kur'an metinlerini bir yere cem edelim (bir yerde toplayalım). Zira korkarım ki bu kayıtlar zayi/kayıp olur*" dediğinde Hz. (Ebû Bekr es-)Sıddîk buyurdular ki; "*Ben Rasul-i Ekrem'in (tevessül) etmediği (başvurmadığı bir) işi işlemem/yapmam.*" Sonra Hz.

ibarettir. Bu vak'anın serencamı hk. nakledilen bir kısım rivayetler için bkz. Buhârî, *Sahih*, 66. Kitap/7. Bab, buradaki bütün hadisler.

⁴⁴ *Kur'ân-ı Kerîm'in 2/Bakara*, 106; 16/*Nahl*, 101 ve 87/*A'lâ*, 6-7. ayetlerinde doğrudan veya dolaylı olarak işaret edilen Nesh olgusunun mahiyeti, bunu kabul edip etmeyenler ve her iki tarafın gerekçeleri hk. geniş bilgi için bkz. Talip Özdeş, *Kur'ân ve Nesh Problemi*, Ankara 2005.

⁴⁵ Buhârî, *Sahih*, 62. Kitap/26-27. Bab, ilk hadisler.

Ömer'in gördüğünü kendileri de görüp bu emre/işe razı oldular ve vahiy kâtiplerinden Zeyd bin Sâbit (ra)'e bu emri/vazifeyi havale edip o levhalarda/varaklarda ve vahiy kâtiplerinin yazdıklarında/nüşhalarında (var) olan(lar)ı bir yere cem' edip/toplayıp bir Mushaf tertip ettiler/oluşturdular. Lâkin bu Mushafta Son Arza'dan evvel olan ve sonra olan(lar tamamen) cem' olmuş/toplanmış idi. Şimdi zihne (insanın aklına şöyle) bir vehim (şüphe/sual) gelmesin: Olabilir ki yukarıda zikredilen (ve) şehit olan ashâb-ı kiramin sadırlarında/akıllarında, hayatta bulunan ashabin sadrında/hafızasında olmayan bazı ayetler kalmış ve onlar ile (yitip) gitmiş olsun⁴⁶. Bu vehmi (kuşkuyu/soruyu) şu cevap ile def ederiz (ortadan kaldırırız): Kur'an-ı Azîm'in bir harfi zayı/yok ve tebdil ve tağyir olmamıştır (değiş-tiril-memiştir). Zira Hakk Sübhânehû ve Teâlâ [إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ] buyurdu. Yani; “*Bu Kur'an'ı şâmi yüce olan Biz tenzil [157a/6a] eyledik/indirdik ve (yine) şâmi yüce olan Biz bunu hıfz ederiz/koruruz.*”⁴⁷ Bir başka rivayette⁴⁸ [لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ (إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ)] buyurdu. Yani, “*Habîbim sen Kur'an-ı Kerîm'i Cebrail'den ahz eder/alırken hıfz edemem (ezberleyemem ve aklımda tutamam) diyerek korku(ya kapılı)p (sakın) acele etme (hızlı/çabuk okumaya çalışma)! Zira bu Kur'an'ın cem'i (senin hafızanda/zihninde toplanması) Bizim üzerimize (düşen bir görev)dir (yani o iş Bize aittir).*”⁴⁹ Zira sair semavî kitapları Hak Teâlâ, hafızları ve ulemâsı (âlimleri)⁵⁰ eline toplu hâlde (hazır yazılı vaziyette) vermiştir⁵¹. O cihetten/bakımdan onlar tahrif (bozma), tağyir (değiştirme), zam (ekleme) ve ihraç (çıkarma işlemine teşebbüs) ettiler. Lâkin (Allah Teâlâ); “*Kur'an-ı Azîm'i bizatihi kendî(m) hâfızım (koruyucusuyum)*”⁵² diye buyurup –haşa ki- bir harfi bir kimsenin re'yi (kendi başına buyruk görüşü) ile (değiş-tirilmiş) yahut yok olmuş olsun. Eğer (şöyle) dersensorarsan ki çünkü (gerçek zaten)

⁴⁶ Zira şurası muhakkak ki ölen kişi, âlim bir zatsa bilgisiyle göçüp gidiyor; kimsenin, ilmîni bir başkasına miras bıraktığı vaki olmadığı gibi bu, insan tabiatına uygun bir durum da değildir. Bu yüzdendir ki çok haklı olarak; “*Mevtül-âlimi kemevtül-âlemi-Âlimin ölümü âlemin ölümü gibidir*” denilmiştir.

⁴⁷ 15/Hicr, 9.

⁴⁸ Yazar burada garip biçimde çok yanlış bir ifade kullanmış. Çünkü şimdi gündeme getireceği pasaj, hadis veya haber değil ayettir.

⁴⁹ Müellif 75/Kiyame, 17. ayetin metnini yazmış ama hemen devamında tercümesini verdiği yerler, aslında 16. ayeti de kapsamaktadır. Bundan dolayı biz onu da kaydettik. Bir sonraki (18.) ayet ise konuyu tamamladığı için onu da buraya almak isabetli olur diye düşündük: [فَإِذَا قَرَأْتَهُ فَانصُرْهُ]=[*Biz onu sana okuduğumuzda sen (sadece) onun okunuşuna uy (gerisini asla merak etme, o tarafını Biz'e bırak)*]

⁵⁰ Bu ifade de hatalı. Çünkü Allah vahyi, –ister toplu hâlde isterse parça parça olsun- insanlar içinden seçtiği peygamberlerine bildirir. Bunların dışındaki insanlara ise vahiy, o peygamberler vasıtasıyla iletilir. O nedenle burada “Rasûllerine...” veya “Nebileri aracılığıyla...” denilseydi daha doğru olurdu.

⁵¹ Meselâ; Kur'an'da temas edilen kıssalardan biri Hz. Musa'ya aittir ki ondan bahsederken Tevrat levhalarını almak için Rabbi ile Tûr-i Sinâ'da buluşmaya gitti ve önce 30 gün olarak tasarlanan randevu, 10 gün daha artırılarak 40 güne çıkarılmıştır. İşte bu vuslat ve mülakat neticesinde Tevrat tomar tomar levhalar hâlinde ve toptan ilgili peygambere takdim edilmiş o da bu mukaddes emanetle kavmine dönmüştür. (7/A'râf, 142-147; benzer iki pasaj için de bkz. 2/Bakara, 47-61 ve 28/Kasas, 29-42.)

⁵² Burada, yukarıda geçen ve orijinal Arapça metni ile Türkçe meali verilen 15/Hicr, 9. ayetine telmih vardır.

öyledir: “Niçin Hz. Ömer, Hz. (Ebûbekr es-)Siddîk’a; ‘Ben, bu Kur’an’ın zayi olmasından korkarım’ dedi?” (Buna verilecek) cevap şudur: “Onun endişe ettiği (şey), resminin (yazılı suretinin) yitip gitmesi idi, yoksa sudurlarda/hafızalarda mahfuz olmanın (koruma altında bulunmanın) kaybolması değildi.” Zira tilâveti (okunması) saâdet vakitinde (Hz. Peygamber zamanında) meşhur, mütevatir ve namazda okunur (idi). (Ayrıca) ashâb-ı kirâmın ciddî gayretleri ve bu işe aşırı derecede ihtimam/özen göstermeleri ile benzer şekilde tâbiîn (onları takip eden nesil) ve tebe-i tâbiîn (daha sonraki kuşak) da bu asra gelinceye dek ve böylece kıyamet gününe kadar Kur’an’ın tamamını ezberleyen kuvvetli, yani işin ehli hafızlar –Yüce Allah onları yardımsız bırakmasın ve daima başarıya ulaştırsın– eksik olmazlar. Şimdi Ebû Bekr es-Siddîk (ra) ahirete teşrif buyurduğunda (ö. 13/634) o cem’ ettikleri (tüm parçalarını bir araya getirip derledikleri ve iki kapak arasında topladıkları söz konusu) *Mushaf*, Ömer (ra)’e intikal edip o da vefat ettiklerinde (ö. 23/644) [157b/66] ezvâc-ı mutahharâtan (Peygamberimizin pâk/temiz eşlerinden olan) kerîmeleri (kıymetli kızları) Hafsa (ra, ö. 41/661) o *Mushaf*’ı muhafaza edip halifelik işi (devlet başkanlığı görevi) bir kişide karar edinceye/kılıncaya dek (onu hiç) kimseye vermedi.

D- Osman devrinde Kur’an’ın cem’i

Sonra Hz. Osman (ra) (’ın halifeliği) döneminde (23-35/644-656) herkes kendi kıraati (okuyuş tarzı) ile tilâvet edip, “Benim kıraatim senin kıraatinden ahsen (daha güzel)dir” diyerek birbirlerine nizâ’a (birbirleriyle tartışmaya hatta bazen çatışmaya) başladıklarında⁵³ Huzeyfe (bin el-Yemân, ra, ö. 36/656), Hz. Osman’a gelip; “*Yâ Osman, bu Kur’an’ı bir yere cem’ eyle (topla). (Yoksa kimileri) Yahudiler ve Hristiyanların ihtilâfi (görüş ayrılığı) gibi (Müslüman) insanlar (arasın)da ihtilaf (anlaşmazlık) zuhur ediyor (çıkartıyor)lar, ilk mukabelelerde şüpheli olan vecihleri tilâvet ediyorlar. Bunlara (derli toplu) Mushaf’lar tertip edip (düzenleyip) bir yere cem’ eyle (istif et) ki o Mushaf’lardan başka olan (yani onların dışında kalan)lar(ın) tilâveti men olunsun (yasaklansın/engellensin)*” dediğinde bütün ashâb-ı kirâm bu re’yi/fikri ahsen (çok hoş) görüp –(ki) o vakitte/zaman elli bin nefer (er kişi) ashap mevcut idi– cümlesi/hepsi bu re’yi/düşünceyi müstehsen (doğru ve yerinde) bulup kimse muhalefet etmedi. Çünkü bu emre mübaşeret buyurduklarında (eşlik ederek yakınlık duyup katıldıklarında) Hz. Hafsa (ra)’ya haber gönderip Siddîk-i Ekber (doğruların ve Hz. Muhammed’e bağlıların pîri anlamında en büyük dürüst insan ve önde gelen samimi adam sayılan Hz. Ebû Bekr)’in cem’ ettiği (derlediği) *Mushaf*’ı getirdiler ve yalnız Kureyş lügatini iç(ler)inden (diğer lehçeler arasından) ihtiyar edip (seçip benimseyerek) öteki şiveleri ihraç edip (çıkarıp atarak) ve Zeyd bin Sâbit, Kureyş’ten Abdullah bin ez-Zübeyr (bin el-Avvâm, ö. 73/692), Saîd bin el-Âs (ö. 59/679), Abdurrahman bin el-Hâris bin el-Hişâm (ö. 43/663-664) ve Übeyy bin Ka’b (ra) Hazretlerini bir yere cem’ edip (bir araya getirip) onlara emr ettiğim (söylediğim, yani şunu dedim:)

⁵³ İslâm Tarihi kaynaklarından edindiğimiz bilgiye göre bu olay, 30/650 tarihinde vuku bulan Azerbaycan-Ermenistan fetihleri sırasında Iraklı ve Şamlı Müslüman askerler arasında cereyan etmiştir.

“Kur’ân-ı Kerîm’i, [158a/7a] birkaç değişik Mushaf’ta cem’ edeler (toplasınlar/birleş-tirsınler).” Kureyş neferine (kabilesine mensup olan kişiye, yani Abdullah b. Zübeyr’e de) emir buyurdular ki: “Eğer siz, Zeyd bin Sâbit ile bir resimde/ımlâda ihtilaf eder-seniz (fikir ayrılığına düşerseniz) Kureyş’e muvafık kitabet edin (lehçesine uygun olanı yazın) ve onların beyanına itibar edin. Zira çok kere (ağırlıklı olarak) Kur’ân-ı Azîm onların lûgati üzere nazil olmuştur.” Hatta [تَابُوت] kelimesi⁵⁴’nin lağvi (okunu-şuna ilişkin tereddüt başgösterdiği)nde (orada var) olan *tâ*’nın yazılışın)da anlaş-mazlığa düştüler. Zeyd bin Sâbit dedi ki; “*Tâ-i merbuta (kapalı tâ) ile resm olunur.*” Diğerleri dedi ki: “*Tâ-i tavîl (uzun tâ) ile yazılır.*” Hz. Osman’a müracaat ettiklerinde; “*Tâ-i tavîl (açık tâ) ile kaydedin. Zira Kur’ân-ı Kerîm evvela Kureyş (ağzı) ile nazil oldu (ilk önce Kureyş diliyle inmeye başladı ama daha) sonra başka lûgat (lehçe ve şiveler) ile kıraate ruhsat verildi. Kureyş lûgatında ise Tâbût kelimesi tâ-i tavîle (uzun ve açık tâ ile)dir*” diye (emir) buyurdular. (Bu arada, yani çalışma sırasında) üç keli-mede şüphe ettiler: Biri [لَمْ يَتَسَنَّه]⁵⁵ sonunda *hâ* ile mi resmolunur yoksa *hâ*sız mı? (yazılır diye). Bir (diğer)i [لَا تُبَدِّلْ لِحَلْقِ اللَّهِ]⁵⁶ [لِلْخَلْقِ اللَّهِ] şeklinde *iki lâm* ile midir yoksa *bir lâm* ile midir? (Her iki hâlde de mana değişmiyor.) (Son) bir (tanesi)i de [فَأَمَّهَلِ الْكَافِرِينَ]⁵⁷ *Fâ, mîm’e* muttasıl/yapışık mıdır, yoksa *fâ* ile *mîm* arasında(ki) *elif* (daha doğrusu *hemze*) ile [فَأَمَّهَلِ الْكَافِرِينَ] midir? Bu üç kelimeyi Übeyy bin Ka’b’a havale ettiler. O da; “*Lem yetesenneh*” kelimesine *hâ* yazıp, “*Li’l-halkillâhi*” kelimesinin *lâm*’ını ve “*Fe-embili’l-kâfirîne*” kelimesinin (de) *elif*’ini/*hemze*’sini silip atarak geri gönderdiler. (Bu durumda onlar,) ona itibar [158b/7b] ettiler. Bir ayet-i kerime res-medecek olduklarında meselâ ashaptan biri; “Ben (bu) ayeti şu şekilde ahz ettim” dediğinde ona (şöyle) sual ederlerdi ki: “Sen bu alım işini arza-i ahîre (son muka-bele)den sonra mı (elde) ettin, evvel mi (elde) ettin?” Şayet; “Önce temin ettim” derse (ve bu da) sonra öğrenenlerin okuyuşuna muvafık ise onu resmederlerdi ve eğer aykırı ise onu kaydetmezlerdi ki bazı Şâz kıraatler ile Meşhûre (kıraat)ler bunlar (kapsamında)dır. Eğer son arzadan/sunumdan sonra aldıysa (ve) eğer o ashabın elde ettiğine uygun iki kimsenin ahzini bulurlarsa onu yazarlardı, bulamazlar ise onu yazmazlardı. Hatta *Tevbe Sûresi*’nin sonu⁵⁸, aralarında tilâveti meşhur iken (bunu) öğreneni bul(a)madılar; ancak bir adamda buldular ki o şahsın ismi Huzeyme (bin Sabit, ö. 37/657) idi. Bir meselede Rasulüallah (ass) o zatı iki adil şahit makamına/ye-rine koyduğundan o kişiden (ayrıca bir) tanık istemeyip o ayet-i kerimeyi *Tevbe Sûresi*’nin âhîrine kitabet etti (yerleştirdi)ler.⁵⁹ Şayet bir şerefli kelimedeki ihtilaf olsa

⁵⁴ Ayet-i Kerîme’de bu lafız, *Elif-Lâm* ekiyle marife [التَّابُوتُ] olarak geçmektedir: 2/*Bakara*, 248.

⁵⁵ 2/*Bakara*, 259.

⁵⁶ 30/*Rûm*, 30.

⁵⁷ 86/*Târık*, 17.

⁵⁸ Elimizde mevcut Mushafların tertibine göre 9. surenin 128-129. ayetleri.

⁵⁹ Kur’an’ın Hz. Peygamber’den sonraki toplanması ve çoğaltılması konularını bir bütünlük içerisinde ve “*Bâbu Cem’i’l-Kur’an*” başlığı altında uzunca bir rivayetle nakleden Buhârî’de verilen bilgiye göre başkalarında bulunmayan ancak sadece –yukarıda zikri geçen– bir sahabide bulunan pasaj, *Tevbe*

(ve) eğer zihni karıştıran bir şeyin (veya akla gelen o alternatifin) telifi mümkün ise iki kıraate uygun (biçimde) kaydettiler. Meselâ, [أَفٌ]⁶⁰ kelimesi gibi ki kimisi cer/esre ve tenvîn (çift hareke) ile [أَفِي] (şeklinde) almış ve kimisi (de) feth(a)/üstün ile [أَفَّ] (olarak) elde [159a/8a] etmiş ve kimisi (ise) yalnız kesre (tek esre hareke) ile [أَفِي] (biçiminde) öğrenmiş. Bu ahzleri/talimleri birleştirip harekesiz üç kıraate muvafik resmettiler. (Bir başka örnek,) [كَلِمَاتٌ] yüce lafzına (yöneliktir ki)⁶¹ bazısı (bunu elifsiz şekilde) [كَلِمَةً] diye müfred/tekil (olarak) ahz etmiş, bazısı (da) [كَلِمَاتٍ] (biçiminde) cemi' sığasıyla (çoğul kalıbıyla) almış. (Ancak son tahlilde) iki kıraate ihtimalli (olanak tanıyan) res(i)m (hat ki) elifsiz tâ-i tavîl (uzun ve açık tâ) ile kaydettiler [كَلِمَتٌ]. (Öte yandan) eğer *sîn* ile *sâd* arasında muhtelif (bir karışıklık var) ise meselâ; [صِرَاطٌ]⁶², [سِرَاطٌ] ve [مُصْتَبِرُونَ]⁶³ gibi. Onları *sâd* ile resmettiler. Zira (bu hususta) Arap (lügati) kaidesi şudur: *Sâd* ile kitâbet olunan (kelime) *sîn* ile okunur, lâkin *sîn* ile kitâbet olunan (lafız) *sâd* ile okunmaz⁶⁴. Eğer (bir ifadenin) yazıda birleştirilmesi mümkün olmaz ise meselâ; [قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ]⁶⁵ ile [وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ]⁶⁶ gibi ki (bunu) bazılar(ı) *vav* ile ahz etmişler, bazılar(ı) da *vav*sız öğrenmişler(dir). Bir Mushaf'ta telifi mümkün olmadığında bazı Mushafa *vav* ile bazı Mushafa (ise) *vav*sız kaydettiler. (Bu örneklerden başka bir de) *Kunut Duası* (var) ki *Hafîd Suresi* diye (bilirler ve) okurlar idi⁶⁷. Lâkin (bunu) arza-i ahîre (son celse)den sonra ahz

Suresi'nde değil 33/*Ahzâb Suresi*'nde yer alan ve [مِنْ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ...] diye başlayan 23. ayettir. (Buhârî, *Sahîh*, 66. Kitap/3. Bab, buradaki tek hadis.) Fakat bunu izleyen "*Kâtibü'n-Nebiyî (sas)*" babında ise bu sefer hemen hemen aynı hikâye bağlamında ve yalnızca mezkur kişide bulunan pasajın, yukarıda sözü edilen iki ayet olduğu belirtilmektedir. (Buhârî, *Sahîh*, 66. Kitap/4. Bab, Hd. no: 1.) *Not*: Tek bir konuda böylesi iki farklı rivayetin nasıl olabileceği hususunu okuyucularımızın yüksek iz'an ve irfanına havale ediyorum.

- ⁶⁰ 17/*İsrâ*, 23, 21/*Enbiyâ*, 67 ve 46/*Ahkâf*, 17'de geçmektedir ki anlamı bıkkınlık ifadesi olan "*öf*" tür.
- ⁶¹ "*Kelime*" sözcüğünün çoğulu olan bu lafzın Kur'an'da birkaç örneği vardır. Bunlar için bkz. 2/*Bakara*, 37; 18/*Kehf*, 109; 31/*Lokman*, 27.
- ⁶² *Yol/güzergâh* anlamında kullanılan bu tabir, Kur'an'da oldukça fazla sayıda bulunmaktadır. Örneğin, 1/*Fâtiha*, 6-7; 4/*Nisâ*, 175; 5/*Mâide*, 16; 23/*Mü'minûn*, 73; 42/*Şûrâ*, 52-53.
- ⁶³ *Hâkim*, *baskın* ve *etkin olanlar* manasında ve *elif-lâm*'li olarak [الْمُصْتَبِرُونَ] 52/*Tûr*, 37'de; ayrıca bunun "*egemen ve zorba*" anlamındaki tekil kipi ise 88/*Ğâşîye*, 22'de yer almaktadır.
- ⁶⁴ Bu doğrultudaki Arapça gramer kuralı için bkz. Ebû Mansûr el-Ezherî Muhammed b. Ahmed, *Kitâbu Me'ânî'l-Kirâât* (tahkik ve dirase: 'İzz Mustafa Derviş-'Avz b. Ahmed el-Kavzî), Beyrut 2010, s. III. Ayrıca hem bununla karşılaştırmak hem de söz konusu dilbilgisi yapısına göre *sîn harf*inin Kur'an-ı Kerîm'de dört yerde/kelimede *sâd* olarak yazıldığına ve bunların nereler/neler olduğuna dair bilgi için de bkz. <https://vb.tafsir.net/tafsir12332/#.WMLCK9KLS1s>
- ⁶⁵ *Allah edindi dediler* karşılığında; 10/*Yûnus*, 68.
- ⁶⁶ *Ve ilâvesi/farkı* ile aynı meâlde; 2/*Bakara*, 116.
- ⁶⁷ Bizler tarafından *Kunut Duası* diye bilinen iki adet dua vardır ve bunlar, Hanefî mezhebi mensuplarımızın Yatsı namazından sonra kılınan Vitir vacip namazının üçüncü rekatında okunmaktadır. Her iki duanın

etmiş (olan kimse) bulunmayıp (bulunmadığı için ve) yalnız bir sahabe (buna) sahip olduğundan (dolayı) o sureyi yazmadılar. Ve (nihayet son olarak) *Berâe Sûresi*'nde⁶⁸ *Besmele-i Şerîfe* (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ibaresini)⁶⁹ kaydetmeyip yerini boş (bıraktılar, yani *Besmele*'siz) resmettiler. Her sure nazil olduğunda Rasul-i Ekrem (ass) vahiy kâtibi [*159b/8b*] olan (zat)lara *Besmele-i Şerîfe*(yi) kitabet ettirirler idi. (Bu sure) hayatının sonlarının(a rastlayan bir zaman)da nazil olup (dolayısıyla son inen surelerden biri olmanın yanı sıra) *Besmele*'yi yazdırmaya (dair) emir buyurdıkları malum olmayıp ve (herhangi bir) kimse(nin de bunu) aldığı bilinmediğinden *Besmele*'yi yazmayıp ihtiyaten (tedbirli davranarak) mahallini hâlî ko(y)dular (yerini boş bıraktılar). (Kaldı ki) bunun emsali cümlesi (benzerlerinin hepsi) Allah'ın muradına muvafıktır. (Buna dair) delilimiz icmâ'dır⁷⁰. (Cenâb-ı) Hak Sübhânehû ve Teâlâ (noksan sıfatlardan münezzehten/uzak olan yüce Allah) Ashâb-ı Kirâm'ın ittifakları ner(e)de (ne yönde) ise muradı odur⁷¹. Zira: [وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ] ayet-i kerimesi⁷²; "*Lâ tectem'u ümmetî 'ale'd-dalâleti*"⁷³; "*Eshâbî ke'n-nücûmi (fe-bi-eyyihimu'ktedeytüm ihtedeytüm)*"⁷⁴; "*Aleyküm bi-sünnetî ve sünneti'l-hulefâi'r-*

orijinal metinleri, bazı Hadis mecmualarının Vitir bölümlerinde hem Kunut hem de Hafid isimleriyle yer almaktadır.

- ⁶⁸ Elimizdeki Mushaf'ların tertibine göre 9. sırada bulunan ve daha çok bilinen isimle *Tevbe Suresi*'nin başında.
- ⁶⁹ Her surenin başında ve 27/*Neml*, 30'da yer alan ve "*Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla*" anlamına gelen *Besmele* metni.
- ⁷⁰ İslâm Hukuk(u) Metodolojisi'nde İslâm âlimlerinin dinî bir meselenin hükmü üzerinde fikir birliği tesis etmeleri ve meydana gelen bu müşterek kanaat neticesinde bütün Müslümanların ortaklaşa benimsedikleri dinî hükümleri ifade eden şer'î bir delil (hüküm istinbat yollarından biri) olması hasebiyle İslâm Fıkhi'nin Kur'an ve Sünnet'ten sonra üçüncü kaynağı konumundaki *İcmâ'*ın nasıllığı ve niceliği hk. bilgi edinmek için bkz. İbrahim Kâfi Dönmez, "İcmâ", *DİA*, c. 21, İstanbul 2000, s. 417-451.
- ⁷¹ Kanatimizce bu söz, inanç bakımından tehlike arz eden bir ifadedir. Nitekim hemen aşağıda yazarın bizzat kendisi de bunu fark etmiş olmalı ki bu noktaya tekrar parmak basmak zorunda kalmıştır.
- ⁷² Ayetin devamı ve meâli şöyledir: [رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ] [*الفَوْزُ الْعَظِيمُ*]=*Mekke'den hicret/göç eden muhacirler ile onlara yardımcı ve destek-çi olan Medine'nin yerlisi ensârdan İslâm'ı ilk kabul edenler ve onların peşinden gelen ve onlara iyilik ve güzellikle tabi olup uyanlar var ya işte Allah onlardan razı/hoşnut olmuştur, onlar da Allah'tan razı/memnun olmuşlardır. Allah onlara içinde ebedî/sürekli kalacakları, altından (yanı başından) ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük kurtuluş da budur zaten.*] (9/*Tevbe*, 100.)
- ⁷³ Anlamı: "*Ümmetim sapıklık ve sapkınlık üzerine birleşmez.*" Kaynağı: Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünenü't-Tirmizî*, 34. Kitap/7. Bab, Hd. no: 2167; Hafız Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *Sünenü İbn-i Mâce*, 36. Kitap/8. Bab, Hd. no: 3950.
- ⁷⁴ Anlamı: "Benim ashabım (kader arkadaşlarım) –gökteki- yıldızlar gibidir, öyleyse hangisini takip ederseniz (hagîsine uyarsanız) hidâyete erersiniz (doğru yola ulaşırsınız)." Kaynağı: Muhammed Yusuf el-Kandehlevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, c. 1, Beyrut 1987, s. 29.

*râşidîne*⁷⁵ ve; "*Rufi'a 'an ümmeti el-hatâü (veya el-hataü) ve'n-nisyânü*"⁷⁶ hadis-i şerifleri buna delildir. Onlara muhalefet (etmek, karşı çıkmak) bir türlü (–hangi gerekçeyle olursa olsun- hiçbir şekilde) caiz değildir. Onların yolundan başka yollar (tutmak) batıldır/geçersizdir. Gerek itikat ve gerek(se) amel (açısından) her ne kadar bazı madde/mesele(ler) aklımıza ters gelip yatmıyor ise ve dahi (olabilir ama dile getirilen bu naslar ve daha başkaları) bu manayı teyit eder (niteliktedir). İmam (Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-) Buhârî'nin (194/810–256/870) rivayeti ki Abdullah bin Zübeyr (ra, şöyle) buyurdular: "Ben Hz. Osman (ra)'a dedim ki; 'Yâ Osman, [وَالَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْكُمْ] diye başlayan ayet-i kerime⁷⁷ sini başka (bir) ayet nesh etti (bu durumda o zaten yürürlükten) kaldırılmış olacak; (o nedenle onu) yazmasanız (daha iyi) olur [*160a/9a*] du.' Bana cevap ver(erek de)di ki; '*Ey karındaşımmın/kardeşimin oğlu, ben Kur'ân-ı Kerîm'den bir şey(i) kendi re'yim ile değiştiremem.*'⁷⁸" Bundan anlaşıldı ki bu kayıtlar ve terk olunan (tercih edilmeyip alınmayan) kıraat(in) cümlesi (okuyuşların hepsi) Rasûl (ass)'den ahz (öğrenilmek sureti) ile ve onun sünneti(nin bir gereği)dir. Onun sünneti ise Allahü Azîmü'ş-Şân'ın maksadıdır⁷⁹. Bu imlâ biçimleri ne keyfiyet ile (hangi şekilde) Levh-i Mahfûz'a (yazılmışsa aynen) böyle kitâbet olunmuştur.⁸⁰ Kur'ân-ı Kerîm'in şerefli manası ukalanın (akıllı –gibi geçinen- kimselerin) aklını i'câz edip (şaşırtarak aciz bırakıp) ve nazmı (yazılı metni) dahi belîğ kimselerin (edebiyat ve sanat erbabının) yazdıklarını i'câz edip (basite indirgeyerek zayıf düşürüp) ve yazı-lı-m şekilleri dahi hattatların (güzel yazı sanatçılarının) hattını i'câz etmiş (sönükleştirmiş)tir⁸¹. Kimi resmin (en eski Kur'an evrakından bazısının) sonradan veçhini/örneğini buldular, kimin(i de, yani bazı kadîm Mushaf vesikalarını da) bul(a)mayıp (insanlar) âciz oldu (çaresiz kaldı)lar. (Pek tabii ki) öyle olacak;

⁷⁵ Anlamı: "Size benim sünnetime ve raşit halifelerimin (bilhassa idarecilikte doğru, dürüst ve âdil davranarak beni izleyeyen, böylelikle bana sadakatle bağlı kalanların) yoluna sınıksız sarılmanızı öneriyorum." Kaynağı: İmam Hafız Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, Sünen-i Ebî Dâvûd, 34. Kitap/6. Bab, Hd. no: 4607.

⁷⁶ Anlamı: "*Ümmetinden hata ve unutmaya kaldırıldı, yani onların yanılarak ve unutarak yaptıkları günahlar affedildi.*" Kaynağı: Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. IV, Haydarabad 1352, s. 139 ve c. VII, Haydarabad 1353, s. 581; el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, c. XI, Karaçi 1991, s. 74.

⁷⁷ Başlangıç kısmı; "*Sizden/içinizden ölenler var ya...*" meâlinde olan, aynı surede iki pasaj vardır ki bunlardan biri 2/*Bakara*, 234; diğeri ise yine bu surenin 240. ayetidir. (Gösterilen yerlere bkz.)

⁷⁸ Bu olayın, sözü edilen hadis kaynağındaki anlatımı için bkz. Buhârî, *Sahih*, 65. Kitap/41. Bab, Hd. no: 1-2 ve 45. Bab'daki tek hadis.

⁷⁹ Burada; "Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana tabi olun/uyun..." (3/Âl-i İmrân, 31) ve; "Allah Rasûlü size ne veriyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan da sakının..." (59/Haşr, 7) ayet-i kerimelerine gönderme yapılmış gibi gözüktüyor.

⁸⁰ Bu konu tartışmalıdır. Her şeyden evvel Kur'ân-ı Kerîm'in Levh-i Mahfûz'da ne hâlde bulunduğu hakkında kesin ve mutlak bilgi sahibi değiliz. Çünkü bu, gaybî ilimler cümlesindedir. Üstelik Kur'an'ın Hz. Muhammed'e nasıl, yani lafzan mı, manen mi ya da her ikisiyle birden mi vahyedilip edilmediği bile münakaşa mevzuudur.

⁸¹ Burada Kur'an'ın –muhtevasının yanı sıra- kendine has özellikleriyle hattının da mu'ciz oluşu, yani eşsizliği vurgulanmaktadır. Nitekim Kur'an, Arapça olmakla beraber onun imlâsı, bazı yönlerden Arap yazısından ayrıldığı içindir ki kendine özgü ve özgündür. Bunun örnekleri çoktur.

bizlere lazım olan (gelen şey, bizim üstümüze düşen vazife), onlara ittibâ' edip (harfiyen uyup) ancak ashâb-ı kirâmın (yapıp) ettikleri (ortaya kodukları) imlâ (sitili) ile yazmak, onların tilavetleri gibi kıraat (okumak) ve onların verdikleri mana gibi anlam veririz/vermektir. Bir harfte (okuyuş tarzı hususunda birbirimize) muhalefet eder (birbirimizle anlaşamaz) isek kıyamet gününde (buna) cevap (bulmay)a kadir olmayız (bunun hesabını vermeye güç yetiremeyiz). Bu mevzuyu uzatmaktan maksat şudur ki bazı zamane çocukları (yeni nesilden kimileri) Mushaf-ı Şerif kitâbet edip (Kur'an yazıp) Osman'a ait resimleri (Osman hattını)⁸² tahrif edip/bozup kendi kısa/yetersiz aklından kaynaklanan cehâleti yüzünden; "*Mushaflar ancak okunduğu gibi yazılmalıdır*" [160b/9b] diye ilân ederek (bir iddia ileri sürerek) halkı yanıltıyor ve Sahâbe-i Kirâm izinde (adetâ) yol kesicilik yapıyor (yani geleneği bozuyor)⁸³. Fakat bu durum, bunun aslına (tealluk eden) bilgisizliğinden (liyâkatsizliğinden ileri) gelir. Zira bütün değerli büyük kıraat imamları, Resm-i Osmânî'den (Hz. Osman'ın telif ve teksir ettirdiği Mushafların hattından) başka (bir) kitâbete izin vermediler. Lâkin Nokta⁸⁴, Hareke⁸⁵, Aşr⁸⁶, Cüz⁸⁷ ve Hizb⁸⁸ yazmanın (sembolleri koymanın) cevazında ihtilaf ettiler. Maslahat icabı (yani pratikte birtakım kolaylıklar sağlamak için) bazıları (bunlara) ruhsat tanıdı. (Ancak) İmam Mâlik (bin Enes, 93/712–179/795) müsaade etmedi (ki zaten) böyle (de) olacak (olmalıdır). (Buna) ihtimam (göstermek) lazımdır. (Kaldı ki) her hafız olanlara (Kur'an'ı baştan sona tümünü ezberleyen herkese) İlm-i Resmî('yi) (Kur'an'a özgü imlâ bilgisini, yani hat sanatını) öğrenmek elzemdir (çok gereklidir). Hak Teâlâ cümlemizi ıslah eyleye (hepimizi düzeltsin). (Çünkü) çektiğimiz (bunca) belâlar ve musibetler bunun semeresi olduğunda kuşku yoktur⁸⁹. Evet, (ş)imdi Hz. Osman bu veçhile Mushafları tertip edip her

* "*Hatt-ı veya Resm-i Osmanî*" deyiminin başlıca iki karşılığı vardır: Hz. Osman'ın direktifiyle çoğaltılan Kur'an'ların imlâ şekli ve kompozisyonu ile bu alanda ön plâna çıkan, kendinden sonraki Mushaf yazarlarına ilham kaynağı olan, "Kayışzâde" ve "Küçük" lâkaplarıyla tanınan ve anılan büyük hattat Hafız Osman (ö. 1894)'ın sonraki kuşaklarca örnek alınan Kur'an hattı.

* Merhum müellif, neredeyse bugünkü bilgisayar çıktıları Mushafları o günden görmüş gibi hayıflanıyor. Acaba bilgisayar teknolojisi marifetiyle üretilen, dahası "tevacuklu Kur'an" diye millete yutturulan uyduruk, piyasa malı ve sanki ticarî bir metâ' hâline getirilen günümüz "Mushafımsı" baskıları görseydi, bu söylediklerine ilaveten ne derdi? diye merak etmekten kendimizi alamıyoruz!

* Arap alfabesinde yer alan, dolayısıyla Kur'an metnini oluşturan harfleri birbirinden ayırmak için bazıların (alt-üst gibi) birtakım yerlerine konulan bir, iki ve üç noktalar.

* Arapça yazısının, dolayısıyla Kur'an metninin özellikle Arapların dışındaki unsurlar tarafından kolaylıkla okunmasını temin etmeye yönelik olarak harflerin üst ve altlarına konulan ve onların seslendirilmesine yarayan tek veya çift bazı işaretler.

* Kur'an surelerini genellikle orta uzunluktaki on ayeti içerecek tarzda pasajlara ayırma sistemi demek olan *Taşîr* hk. bkz. Muhammed Eroğlu, "Aşr-ı Şerif", *DiA*, c. 4, İstanbul 1991, s. 24.

* Kur'an-ı Kerim'i 20 sayfadan oluşan 30 eşit parçaya bölme sistemi.

* Her cüzü 5 sayfadan ibaret 4'e taksim etme işlemi.

* Başımıza gelen birtakım felaketlerin böylesi bir nedene bağlanması ne derece doğru bir yaklaşımdır? Bu, herhâlde tilâvet ve kitâbeti ile bir bütün olarak Kur'an'a karşı duyulan derin saygı ve gösterilen hassâsiyetin bir eseri olsa gerektir.

bir beldeye (o zaman için Müslümanlar açısından önemli görülen yerleşim birimlerine) bir(er) Mushaf gönderdi⁹⁰ ve sair levhaları ve resimleri (Kur'an'a ait diğer yazılı malzemeleri, yani geri kalan Kur'an sayfalarını) cem' edip (bir yere toplayıp) ihrâk (yakmak suretiyle imha) ettirdi. Hz. Hafsa'dan alınan Mushaf, yine kendi(si)ne iade edilip (daha) sonra vefatlarında Mervân (bin el-Hakem, 24/623–65/685) Medîne'de vali bulunmakla (42/662–49/669 ve 674–677) Hz. Hafsa terekesinden (geride bıraktığı eşyası arasından) kabz edip (alıkoyup) yaktırdığına (dair) yaygın bir kanaat meydana gelmiş olup kıraat olunması için (okunması diye) bu Mushafın adinde (sayısı hakkında) ihtilaf olundu (fikir ayrılığı baş gösterdi). Ama dördü müttfekun aleyhtir (dört tanesi üzerinde görüş birliği vardır) ki (bunlardan) birisini Kûfe'ye, birisini Şam'a, birisini Basra'ya, [161a/10a] birisini dahi tümüne müracaat kaynağı olsun (ve lüzümü hâlinde ona başvurulup uyulması) için kendisi Medîne-i Münevvere'de bıraktı. Bu Mushafa "İmam Mushaf" (Ana/Önder Mushaf) derler. Sonra (Mushaf-ı İmam biçimindeki izafet terkibi, yani iki kelimeden ibaret bir ifade olan bu kavramın) mudaf (ı, yani ilk lafzı konumundaki *Mushaf*) hazf olunup (terk edilip kullanılmayarak) Kur'an müstensihleri veya hattatları indinde (sadece ikinci, yani mudafun ileyh durumundaki sözcük olan) *İmam* diye/şeklinde şöhret buldu. Bazılar (ı) derler ki bir Mushaf da Mekke-i Mükerreme'ye, bir Mushaf Yemen vilayetine ve (son) bir Mushaf (ise) Bahreyn iline göndermiştir. Buna göre Mushaf (ın sayısı) yedi olur ama Yemen ile Bahreyn'e giden iki Mushaf (yeterince) üne kavuşmamıştır⁹¹; (oysa) diğerleri meşhurdur ve bu yörelerde bulunan Kurrâ-i Kirâm (Kur'an okuma hususunda uzman ve muhtemelen çoğu hafız olan değerli kimseler) o (şöz konusu) Mushaf'ta olan res(i)m (imlâ biçimi) üzere Ashâb-ı Kirâm'dan ahz ettiler. Her muhitte evvel(â) kıraat (ilkönce Kur'an'ın okunuş tarzı) yayıldı⁹². Şimdi bu zikrolunan kıraatler, kabul gördükten ve okunmasına izin verildikten sonra Ashâb-ı Kirâm'dan her biri aldıklarını halka öğrettiler. Çoğunlukla bu talim edenler; Hz. Osman, Hz. Ali, İbn Mes'ûd, Übeyy bin Ka'b, Zeyd bin Sâbit, (Abdullah) İbn Abbâs (ö. 68/687), Sâlim ki Mevlâ Ebî Huzeyfe (ö. 12/633 ve) bunlar (gibi zatlar)dan ahz ettiler⁹³. Mushafın tertibinden (derlenmesinden ve çoğaltılmasından) önce alınanlar ki çoğu bu Mushafın resmine (yazı sitiline) aykırıdır; onlara *Şâzz Kıraatler*

⁹⁰ Çoğaltılan Mushafın sayısı ile gönderilen merkezlerin nereler ve bunlarla birlikte görevlendirilen Kur'an muallimleri hk. hemen aşağıda açıklama yapılacaktır.

⁹¹ Buralara da –söylendiği gibi– Mushaf gönderildiği rivayet edilmiştir ancak yine –belirtildiği üzere– bu yöndeki nakiller rağbet ve itibar görmemiş; dolayısıyla şöhret bulmayarak zayıf kalmıştır. Sonuç itibariyle metnin devamında dile getirilen beş beldeye gönderilen Mushafın üzerinde neredeyse bir ittifak sağlanmıştır.

⁹² Tabiûn neslinden veya tabiûn döneminde nerelerde ve hangi kıraatlerin yaygınlık kazandığı, daha doğrusu yedi ve on kıraatin temellerinin kimler tarafından atıldığı hususu –ki imamlarına nispet edilerek– aşağıda ele alınacak ve üzerinde durulacaktır.

⁹³ Bu zatlarla ortak bir isim/sıfat olarak "*Ashâb'ın Kurrâsi*" veya "*Kurrâ Sahâbiler*" denmektedir. (Buhârî, *Sahih*, 66. Kitap/8. Bab, buradaki tüm hadisler.)

derler. Lâkin bazı tefsir (vecihlerin/alternatiflerin) [161b/10b] de yardımı olduğunda(n) onları da ahz ettiler (ve koruma yoluna gittiler)⁹⁴. Ancak rivayetine müsaade edilip insanlar arasında açıkça yüksek sesle üst düzey veya belli seviyedeki ilim-irfan meclislerinde ve namazda tilâvetine ruhsat verilmedi⁹⁵. Ama Mushaf'lara uygun bulunan Ashâb-ı Kirâm'ın okuyuşuna izin verip hatırı sayılır toplantılarda kıraat ettiklerini alıp öğrendiler. Bu(nları) ahz eden (talebe)ler ki kimisi Medîne'de, kimisi Mekke'de, kimisi Basra'da, (kimisi de) Kûfe('de) ve Şam'da, o vilayetlere hicret eden ashaptan yahut kendileri o muhitlere gidip herkes bir ya (da) iki türlü ya (hut daha) fazla vecihleri (bizzat kendi ağızlarından (müşafehe usulüyle) alıp zapt (yazıyla kayıt ve muhafaza) ettiler. (Ardından) bölgelerinde olan/bulunan Mushaf'ların resmine/hattına tatbik ettiler. Bu (uyarlama) yöntem(i) ile her asırda bir belde/ülkede bir ya (da) iki imam bulunurdu. O (sebeple) o belde/merkezde okunan kıraati o imama isnat ettiler. Bu yolla Ashap devrinde (622-702) (şuyû' bulan bazı okuyuşlara), meselâ; "*Hazret-i Ali Kıraati*" ve "*İbn-i Abbas Kıraati*" derlerdi. Sahabeden sonra Medîne'de Ebû Ca'fer (Yezîd b. Ka'kâ' el-Kârî, ö. 130/747-8) imam oldu; "*Ebû Ca'fer Kıraati*" diyerek şöhret buldu. Ondan sonra Ebû Ca'fer'den çok kimse (kıraat) almış olup lâkin içlerinden Nâfi' (b. Abdîrrahman el-Leysî, ö. 169/785-6) imam olup "*Nâfi' Kıraati*" diye ünlendi. Ondan (da) [162a/11a] çok kimse (kıraat) nakledip içlerinden ilimde ve takvada ona yakınlıkta fâik olanlar (öne geçenler) Verş (ö. 197/812) ve Kâlûn (ö. 220/835) olduğundan (kendisinden sonra) onlar imam oldular. Lâkin Nâfi' Hazretleri'ne üstünlük sağlayamadıklarından onlara (Kıraat İmamı anlamında) *Şeyh* denmeyip (Kalfa veya Halife manasında) *Râvî* dediler⁹⁶. Bu usûl üzere (kıraati) râvilerden elde edene (Talebe veya Çömez diye nitelendirilebilecek olanlara da) *Tarîk* dediler⁹⁷. Benzer biçimde (Ebû Ma'bed Abdullah) İbn Kesîr (ö. 120/738) Mekke'de, Ebû Amr (b. Alâ el-Basrî, ö. 154/771) ile Ya'kûb (el-Hadramî, ö. 205/821) Basra'da, (Abdullah) İbn Âmir (el-Yahsubî, ö. 118/736) Şam'da; Âsım (b. Behdele, ö. 127/745), Hamza (b. Habîb ez-Zeyyat, ö. 156/773) ve (Ali b. Hamza el-)Kisâî (ö. 189/805) Kûfe'de her bir(i)leri (kendi) çağlarında şeyh/imam oldular ve bu kıraatler ashaptan sonra bunlara nispet olundu (dolayısıyla onların isimleriyle bilindi). Bunlardan sonra kimseye mâl olmayıp onların adı ile anıldı. (Netice itibariyle) bu mütevatir (yani makbul)

* Şâzz olarak değerlendirilen *dört kıraat*'in neler olduğuna –imamlarına izafe edilerek– ileride değinilecektir.

* Şâzz kıraatler hakkındaki genel hüküm böyledir.

* Kıraat ilmi geleneğinde her *imamın* önde gelen iki talebesi, onun *râvîleri* olarak kabul edilmiş ve literatüre böyle geçmiştir. Tarihsel süreçte oluşan hiyerarşi çerçevesinde herhangi bir kıraat imamının okuyuşuna *Kıraat*, meşhur öğrencilerinin, yani râvilerinin okuyuşuna ise *Rivayet* adı verilmiştir. Buna göre zamanla oluşan bu ilmin sistemi iç(eris)inde Kırâât-ı Seb'a, Aşera ve Erbe'a Aşera imamlarından her birinin başlıca iki ravisi bulunmaktadır.

* Yukarıdaki ayrımın bir benzeri râviler kategorisinde vâkidir ki her bir râvinin en mümtaz iki talebesi, aynı şekilde onun iki *tarîkını* meydana getirmiştir. Sözelimi Kalûn'un iki tarîkı, *Hulvânî* ve *Ebû Neşîr*'tir. Hatta bununla da kalmayıp bütün tarîkların, bir yörede aşırı ünlenmek ve fazla benimsenmek suretiyle yaygınlık kazanan daha başka akımları oluşmuştur ki biraz daha alt basamakta yer alan bu ekollere *Meslek* denilmektedir. Meselâ, *Mütken* ve *Şeyh Atâullah* meslekleri/mektepleri gibi. (Bunlar hk. aşağıda yeterli izah bulunmaktadır.)

kıraatler on dört imamda kaldı (karar kıldı ve onlarla sınırlandırıldı)⁹⁸. Lâkin her bir(i)leri kendi ahz ettiklerini (yani birikimlerini) okuttular, öteki (ler)ini bilseler bile okutmadılar. (Dahası) her bir râviye/öğrenciye aklımın aldığı ve iz'anının yettiği kadar vecih (kıraat çeşidi) okuttular. Meselâ, Kâlûn'a sıla ile ve sılasız olan vecihleri (var-yantları) okuttular ama Vers'e bundan başka olan vecihleri (versiyonları da) okuttular. Onun için Kâlûn rivayeti, Vers'e aykırı (imiş gibi) geldi. (Ancak bunların) hepsi Şeyh Nâfi'in öğrettiği (şeyler)dir.

E- Kıraat'i ahz kaidesi⁹⁹

(Nitekim) ilmi birinden alıp başka birine aktarmanın kuralı şöyle idi ki bir camiye/mescide şeyh (kıraat imamı) oturup bir rivayet (kıraat veçhi) ile bir hat(i)m okur/yapar idi. O mecliste bulunan (da) onu alır idi ve diğer oturumda bulunana (ise) bunun hilafı (bundan farklı) olan veçhi tilâvet ederdi ki [162b/11b] (bunların) tümünü birden elde etmek (ve okumak) daha zor olduğundan o mecliste bulunan kişinin onunla (ötekisiyle) uyuşmayanını ahz ederdi. Her birine; "Var sen bu okuyuş biçimini böyle talim eyle" demedikçe (onu başkasına) öğretmezdi, öğretse bile ona itibar etmezlerdi. Bu hâl üzere (Hicrî) üç yüz (300) ve dört yüz (400) senesine gelince İslâm memleketlerinde ağızdan ağıza (müşafehe usûlüyle) büyükten büyüğe icazet izni¹⁰⁰ ile ve ihtimam (büyük bir dikkat ve özen göstermek sureti) ile (bu ilim) nesilden nesile aktarıldı.

F- Kıraat kitaplarının cem'/derlenme sebepleri

Sonra din işlerinde gerileme (seviye düşüklüğü) müşahede olduğundan herkes sahip olduğu bilgileri bir yere toplayıp bir kitap tasnif etti. Böyle böyle 64 (böylece altmış dört) kitap yazılmış oldu. (Bunların) kimisi manzum (nazım, yani ölçülü

⁹⁸ Daha önce müellif tarafından söylenenlerle bu ifade, yani "On dört mütevatir kıraat" betimlemesi arasında tezat vardır. Zira On dört kıraatin son dört adedi, şâz kıraatler kapsamındadır ve makbul kıraatlerden sayılmamaktadır. O nedenle burada bir tutarsızlıktan bahsedilebilir.

⁹⁹ Bu mevzunun "Ahz usulleri" başlığı altında ele alınarak *Semâ, Kıraat, Münâvele, İcâzet, Mükâtebe, Vasîyyet, İ'lâm* ve *Vicâde* gibi tahammül yolları hk. geniş bilgi için ilgili konunun Suyûtî'nin *İtkân*'ında işlendiği bölüme bakılabilir.

¹⁰⁰ İslâmî eğitim ve öğretimde akademik diplomaları, sanat ve zanaatta yeterlilik için gerekli izin ve onayı ifade eden, bu yönüyle bir tür meslek sertifikası yerini tutan; önceleri sözlü, sonraları ise yazılı olarak verilen, iş yapma ve bilgi aktarma/öğretme ruhsatı karşılığında kullanılan bir terim olarak *İcâzetnâme*'nin mahiyeti ve geçerlilik koşulları hk. detaylı bilgi için bkz. Cemil Akpınar, "İcâzet", *DİA*, c. 21, İstanbul 2000, s. 393-400; özellikle Kıraat İlmi'nde İcâzetnâme'nin yeri hk. bilgi için de ayrıca bkz. Mehmet Ali Sarı, "İcâzet/Kıraat", *ay.e.*, s. 400-401.

ve kafiyeli şiir türünde), kimisi (de) mensur (nesir, yani düz yazı formundadır)¹⁰¹. Meselâ, Ebû Amr (Osman b. Saîd ed-) Dâni'nin *Teysîr'i* bu kitaplardan biridir. Yedi Kurrâ'nın ikişer râvîsi ve her râvîden bir tarîkın ahz ettiği vecihleri cem' etmiştir. Meselâ, Nâfi'den Kâlûn ve Verş rivâyeti; Kâlûn'un da iki tarîkı vardır, biri Hulvânî ve biri Ebî Neşî'tir. Benzer biçimde Verş'in de iki tarîkı vardır, biri Erzak ve biri İsbahânî'dir. *Teysîr'de* ancak Kâlûn'dan Ebû Neşî'in ve Verş'ten Erzak'ın aldığı kıraat okunur, Hulvânî ile İsbahânî'nin öğrettikleri okunmaz. Buna kıyas (benzetmek sureti) ile her râvîden birer tarîk ahz olunmuştur.

G- Medd-i Muttasıl'ın Mertebeleri

1. Merâtib-i Erbe'a

(Örneğin,) *Medd-i Muttasıl'da* dört mertebe/derece¹⁰² nakl olunmuştur. [163a/12a] Verş ve Hamza için beş elif, Âsım için dört elif, İbn Âmir ve Kisâî için üç elif, bâkîler (geri kalanlar) ki Kâlûn, İbn Kesîr ve Ebû Amr için iki elif. *Medd-i Munfasıl'da* böyledir¹⁰³.

¹⁰¹ Bu 64 kitabın neler olduğu hk. 34. no'lu dipnota bkz. Ayrıca Kıraat Edebiyatı'na dair daha ayrıntılı (Yedi'li, On'lu sistemler, Şazz kıraatler ve bunların dışında kalanlara ait diğer) eser listeleri için de bkz. ve krş. Abdülhamit Birşik, "Kıraat/Literatür", *DİA*, c. 25, Ankara 2002, s. 431-433.

¹⁰² Esasında Kıraat İlmî'nde *Merâtib-i Erbe'a'nın* karşılığı şudur: *Kas(ı)r*, *Tevassut* ve *Tûl* ölçülerinin aralarına birer elif miktarı med daha eklenerek *Fevka'l-kasr*, *Fevka't-tevassut* ve *Fevka't-tûl* ıstılahlarıyla ifade edilen dört mertebenin öngörülmesidir. Bunun biraz daha anlaşılır açıklaması ise şöyle yapılabilir: *Tecvîd* bahislerinden biri olan ve med/uzatma konuları içinde yer alan *Medd-i Muttasıl* kuralına göre bir med harfi (vav-yâ-elif'ten biri) ile med sebeplerinden olan sükûn veya hemze'nin aynı kelimedede vaki olaması hâlinde bu med türü oluşur ki o zaman ilgili harfin normalde dört elif miktarı çekilmesi gerekir. Ancak bu meddin uzatılması noktasında değil (çünkü bunda zaten ittîfak, yani vaciplik var) ama *Medd-i Tabîî* ölçüsü olan kasr'ın, yani doğal çekim miktarı olan ve bu hâliyle med bile sayılmayan bir elifin üzerine ne kadar med ilave edileceği, dolayısıyla bunun çekildiğinde ne kadar uzatılacağı hususunda kıraat imam ve ravileri arasında ihtilaf söz konusu olduğundan ortaya dört değişik (2, 3, 4 ve 5 elif miktarı) med ölçüsü çıkmıştır ki bu durum, *Kıraat* terminolojisinde *Merâtib-i Erbe'a* diye tabir edilir.

¹⁰³ Yine *Tecvîd* bahislerinden biri olan ve med/çekme mevzuları kapsamında bulunan *Medd-i Munfasıl* kaidesine göre bir med harfi (vav-yâ-elif'ten biri) ile med sebeplerinden olan sükûn veya hemze'nin bir arada bulunması hâlinde bu med çeşidi meydana gelir ki o takdirde ilgili harfin dört elif miktarı uzatılması icap eder. Ancak bu med türünün hem çekilip çekilmemesi hem de yine *Aslî Med* ölçüsü olan kasr'ın, yani tabîî uzatma miktarı olan ve bu hâliyle med bile kabul edilmeyen bir elifin üzerine ne kadar med ekleneceği, dolayısıyla bunun çekildiğinde ne kadar uzatılacağı hususunda kıraat imam ve ravileri arasında anlaşmazlık gündeme geldiğinden *Medd-i Munfasıl'da* *Merâtib-i Erbe'a* kapsamında 1, 2, 3, 4 ve 5 elif miktarı med caiz/geçerli olmuştur. Bunların pratikteki uygulamasına gelince; *Medd-i Munfasıl'daki* *Merâtib-i Erbe'a*, Mısır Tarîkı'nde 19/*Meryem Suresi'ne* kadar okunur, bundan sonrasında 1, 3 ve 5 elif ölçüsündeki *Mertebeyn* takip edilir. İstanbul Tarîkı'nda ise durum şöyledir: 30/*Rûm Suresi'ne* kadar *Merâtib-i Erbe'a* üzere okunur, bundan sonra *Mertebeyn'e* geçilir.

2. *Teysîr (İslâmbôl) Tarîkı*

Lâkin İbn Kesîr ve Sûsî (ö. 261/874) için yalnız kas(ı)r¹⁰⁴, Kâlûn ve Dürri (ö. 248/862) için bir med¹⁰⁵ ve bir kas(ı)r ön görülmüştür. Bu tarza *Erba'u Merâtib* (Dört mertebe) derler ki (bunun ismi) *Teysîr Tarîkı*'dir. Bütün hafızlar (daha doğrusu kurrâ sınıfı) arasında *İslâmbôl Tarîkı (İstanbul Tarîkı)*¹⁰⁶ dedikleri (yol) budur.

3. *Şâtıbî (Mısır) Tarîkı*

Sonra İmam (Ebu'l-Kâsım Muhammed bin Firruh eş-)Şâtıbî (538/1144–590/1194), Ebû Amr (ed-) Dâni'nin *Teysîr*'inden (*Kitâbü't-Teysîr fi'l-Kirâati's-Seb'a*'sından) ahz ettiği vecihleri ve daha başkalarından aldığı türleri nazm edip (nazma döküp şiirleştirerek) *Hırzû'l-Emâlî (ve Vechü't-Tehânî)* nâmı (adı altı)nda bir kaside inşa eyledi (kaleme aldı). Bunun tarzı (Mertebeyn'de), Medd-i Muttasıl'da iki mertebe/derece kabul edilir ki Verş ve Hamza için beş elif, bâkileri/diğerleri için üç elif (geçerlidir). Medd-i Munfasıl('da) da (durum) böyledir. Lâkin Ashâb-ı Kasr (bir elif miktarının üzerindeki meddi tercih etmeyenler, açıkçası salt Medd-i Tabiî mertebesinde kalarak bunun üzerine herhangi bir med ilave etmeksizin öylece okumayı benimseyenler) için kas(ı)r (yani bir elif ölçüsünde çekerek) okunur (ki zaten bu, *Aslî Med* olduğundan Kıraat İlmî terminolojisinde buna uzatma bile demezler). Bu tarîka *Mertebeyn* (iki dereceli med)¹⁰⁷ derler ki *Şâtıbî Tarîkı*'dir (ki bu da) tüm hafızlar (daha doğrusu kârîler) arasında *Mısır Tarîkı*¹⁰⁸ diye meşhurdur. Kimi kurrâ efendiler (kıraat ilmini tahsil eden birtakım kişiler) *Teysîr Tarîkı*'ni ahz etmiştir, kimileri (de) *Şâtıbî Tarîkı*'ni talim etmiştir ve aralarında bazı tertipte (imam ve ravile-

¹⁰⁴ Sözlük anlamı meddin zıddı, yani çekmemek olan *Kasr*'ın terim anlamı *Medd-i Tabiî*, yani her harfin doğal yapısında bulunan bir elif (*Aslî Med*) miktarı uzatmak olup bu ölçünün üzerine med ilavesi yapmamak demektir.

¹⁰⁵ Lügat manası *Kasr*'ın tersi, yani çekmek olan *Medd*'in istilahtaki manası *Medd-i Tabiî*'nin, yani bir elif miktarının üzerine eklemeye bulunmaktır. Bu tariften anlaşılacağı üzere *Aslî Med* hüviyetinde olan *Medd-i Tabiî*'nin dışında kalan ve *Ferî Med* diye tanımlanan bütüm medler bu kategoriye dâhildir.

¹⁰⁶ Kıraat İlmî'nde bu akımın son en büyük ve ünlü temsilcisi İstanbul Bayezid Camii-i emekli baş imamı merhum Hendekli Abdurrahman Gürses Hocaefendi (1909-1999)'dir.

¹⁰⁷ Aslında Kıraat İlmî'nde *Mertebeyn*'in izahı şudur: Kas(ı)r ölçüsü demek olan Medd-i Tabiî'nin, yani bir elif miktarı meddin üzerinde yalnızca Tevassut ve Tûl mertebelerini öngören sistemdir. Erba-bınca ve mensuplarınca gayet iyi bilindiği üzere hem *Merâtib-i Erbe'a* hem de *Mertebeyn*, her iki tarîkın teâmülünde mevcuttur. Ancak şu kadar farkla ki –104 no'lu dipnotta denildiği gibi– Medd-i Munfasıl'daki Merâtib-i Erbe'a (1, 2, 3, 4 ve 5 elif miktarı uzatma) *Mısır Tarîkı*'nda 19/*Meryem Suresi*'ne, İstanbul Tarîkı'nda ise 30/*Rûm Suresi*'ne kadar okunur. Zikredilen surelerden sonra Kur'ân-ı Kerîm'in geri kalan bölümünde ise Mertebeyn usulü (1, 3 ve 5 elif miktarı çekme) izlenir.

¹⁰⁸ Kıraat İlmî'nde bu ekolün son en büyük ve ünlü temsilcisi Oflu Mehmed Rüşdü Aşıkutlu Hocaefendi (1901-1980)'dir.

rin kıraat ve rivayet vecihlerini sıralama düzeninde) ve bazı tercihlerin alım ve öğrenim usulünde farklılık vukû bulmuştur¹⁰⁹. Şimdi bu iki kitabın içindekilerle okunan kıraate *Şâtîbî* derler, yedi kurrânın (Kırâât-ı Seb'a imamlarının) kıraati olduğu için.

4. Cezerî'nin Yaptığı (Şey)

Tayyibe (Takrîb) Tarîkı (Pek Zarîf)

Sonra İmam Cezerî (ra) bu emre (işe) kendini tamamıyla [163b/12b] verip/ada-yıp her beldede bulunan kıraat, rivayet ve tarîkı, (nerede bulunuyor ise) bölgesine varıp/gidip zikredilen altmış dört (64) kitabın muhteviyatı üzere o yörede bulunan şeyhlerden (kıraat âlimlerinden bu) kitapları (bizzat) okuyarak o kıraati ahz edip bu minval üzere her kitabın içeriğini cem' eyledi (öğrendi, kavradı, belledi ve bünyesinde topladı) ve her birine (mahsus) icazet (okuma ve yazma izini ile okutma ve yayma yetkisi) aldı. Bu tarz üzere bin kadar tarîk derleyip *Neşr-i Kebîr (en-Neşr fi'l-Kırâât-i'l-Aşr)*'i telif edip her kitaba ve her tarîka kesintisiz senetler ile doldurmuş oldu. Ondan sonra talebelere (bunları öğrenmek isteyen öğrencilere) âsân olsun için (kolay gelsin diye) *Neşr-i Sağîr (Takrîbü'n-Neşr)*'i kaleme alıp ve bundan sonra *Tayyibéyi (Tayyibetü'n-Neşr'i)* nazm eyledi (şiir şeklinde yazdı). Bu muhteva ile okunan kıraatlere *Tayyibe Tarîkı* ve *Takrîb* derler.

5. Tahbîru't-Teysîr

(Gerçekte) bu, İmam Cezerî'nin *Teysîr*'de zikr olunan yedi kurrâ¹¹⁰ üzerine üç kurrâ¹¹¹'nin kıraatini katıp *Teysîr*'in kenarına (hâşiye biçiminde not alıp yazarak) ilâve edip (kaydederek) o kitaba *Tahbîr-i Teysîr (Tahbîru't-Teysîr fi'l-Kırâât-i'l-Aşr)* diye isimlendirdi(ği şeydir). O (söz konusu) kurrâ (imam)lar ki Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halef-i İhtiyar (Halef b. Hişâm el-Bezzâr, ö. 229/844)'dır.

6. Dürre Tarîkı (Aşere)

(Daha) sonra yalnız üç kurrânın/imamın kıraatini *Tahbîr*'(in) içeriği doğrultusunda *Dürre (ed-Dürretü'l-Mudîe fi'l-Kırâât-i'l-Eimmeti's-Selâseti'l-Merdiyye)* isimli kitabı nazm eyledi (şiirsel olarak yazdı). Bu kıraate *Dürre Tarîkı* ve *Aşere* derler, on kurrâ olduğu (10 imamı kapsadığı) için.

¹⁰⁹ Bu ihtilaf noktalarını genel hatlarıyla iki maddede toplamak mümkündür: Bunlar, Kıraat-ı Aşere imamlarının sıralaması ile ana ve yardımcı ders kitaplarının neler olduğu hususunda önceliğin hangilerine tanınacağına saptanmasıdır.

¹¹⁰ Bunlar İbn Mücahid'le birlikte gündeme gelen *Kırâât-i Seb'a* imamlarıdır ki bunların kimler olduğu geride geçmişti.

¹¹¹ Bunlar ise *Kırâât-ı Aşere* imamlarının yukarıdaki yedi dışında kalan ve İbnü'l-Cezerî tarafından onlara eklenen *üç imam*dır ki bunlar da –biri hariç– geride geçmişti ama müellif, bunları burada tekrar anmış oldu.

7. Erbe'a Aşere

(Bunlardan başka) dört kurrâ (imam daha vardır) ki onlar (da) Hasen-i Basrî (ö. 110/728), İbn Muhaysın (123/741), A'meş (148/765) ve (Yahya b. Mübarek el-)Yezîdî (ö. 202/817)'dir. Eğer bunları Aşere üzerine zammedersek (böylece toplamda) on dört kurrâ (imam mevcut) olduğu için [164a/13a] (buna) *Erbe'a Aşere* derler. Bazı kurrâya (kıraat imamlarına) bunların senedi muttasıl olmuştur (nakli, kesintisiz rivayet zinciriyle ulaşılmıştır) ve ahz etmişlerdir (onlardan birebir, yani aracısız olarak almışlardır). Lâkin *Neşr-i Kebîr*'de bulunmadığı için ve *Tayyibe Tarîkı* (içinde yeri) olmadığı için¹² bizim senedimiz de bu kadar (dır, yani burada bitmektedir). Lâkin İmam Cezerî'nin (başka) kitaplarında bu kıraatler dahi mevcuttur.

H- Kıraatlerin cem' tarihi: Hicrî 500

Şurası da bilinmelidir ki Hicrî tarihin beş yüz (500) senesine gelinceye dek bu kıraatler bir hatimde cem' olmamış (birleştirilerek okunmamış) idi. Belki her kıraati ve her ravî(yi), belki her tarik(ı) başka başka/ayrı ayrı hat(i)m ile okuyup öğrenirler idi¹³. Ancak (Hicrî) beş yüz (500) yılında (bir hatimde) toplamaya başladılar¹⁴. Kimisi üç kıraati, kimisi beş kıraati, kimi daha fazla(sını) ve kimi daha azını tek hatimde birleştirdiler. İmam Cezerî, bu verili durumu müşahede ettiğinde bazı âlimlerden izin almak ve sorup öğrenmek (cevazına yönelik fetva istemek yolu) ile (kıraatleri) telif etmek veya birkaçını bir araya getirmek suretiyle okudular. Nitekim *Neşr-i Kebîr*'de (bu meseleyi) tafsilatlı olarak beyan eder. Bu konuda söz –daha fazla- uzamasın diye onları (oradaki bilgileri buraya aktarmayı) terk eyledik (kesip bıraktık)¹⁵.

I- Cezerî'nin Silsilesi¹⁶

Bu minval üzere İmam Cezerî'den İmam Nevyerî, İmam Nevyerî'den Şeyhu'l-İslâm Kâdî Zekeriyâ el-Ensârî, ondan Şeyh Nâsıruddîn et-Tablâvî, ondan Şeyh Ahmed Mesyerî (veya Mesîrî ya da Müseyyerî yahut Müseyyirî) Mısırî –ki bin altı (1006)

¹² “On dört kıraat”ın asıl ele alındığı ve işlendiği eser, bu vadide neredeyse tek müracaat mercii olarak kabul edilen şu kitaptır. Dolayısıyla bu hususta geniş bilgi için oraya bakılabilir: Ahmed b. Muhammed Abdulganî el-Bennâ ed-Dimyâtî (ö. 1117-8/1705-6), *İthâfu Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kirâati'l-Erbe'a Aşer (Münthe'el-Emânî ve'l-Meserrât fî Ulûmi'l-Kirâât)*, 1-II c. (tahkik ve takdim: Şaban Muhammed İsmail), Beyrut ve Kahire 1407/1987.

¹³ Kıraat literatüründe buna *İnfirâd Tarîkı/Usulü* derler.

¹⁴ Kıraat terminolojisinde buna *İndirâc Tarîkı/Usulü* derler.

¹⁵ Konunun detayını merak eden okuyucularımız, sözü edilen kaynağın ilgili bölümüne bakabilir.

¹⁶ Ana metnin kenarına her ne kadar böyle bir not konulmuşsa da bunun altındaki satırlardan anlaşıldığına göre bundan kasıt, bu risaleyi kaleme alan Abdullah Eyyûbî Efendi'nin, yani müellifin bizzat kendisinin Kıraat İlmî İcazetnamesi'nde kayıtlı olan ve Cezerî kanalından gelen rivayet zinciridir.

tarihinde vefat edip hâlen Eyyûb Ensârî'de Şehîd (Sokullu) Mehmed Paşa Türbesi'nde defnedilmiştir-, ondan Şeyh Muhammed bin Ca'fer –ki Evliyâ (Mehmed) Efendi demekle meşhurdur-, ondan Yûsuf Efendi, ondan oğlu Şeyh Muhammed [164b/13b] Efendi, ondan Abdullah Efendi –ki Yûsuf Efendi-zâde (ö. 1167/1753) demekle meşhurdur-, ondan Ya'kûb Ağa Cami-i İmamı Şeyhu'l-Kurrâ el-Hâc Sâlih Efendi, Eyyûb Ensârî Türbedârı Na'î-zâde el-Hâc İbrahim Efendi (kıraat) tahsil etmişlerdir. (Niha-yet) Abd-i Fakîr (sıradan ve yoksul bir kul olan ben âciziniz, yani bu risalenin yazarı Abdullah Eyyûbî Efendi) dahi *Teysîr Tarîki*'ni, *Dürre Tarîki*'ni ve *Takrîb*'den *Câsiye Suresi*'ne varınca(ya kadar olan yerleri) merhûm Na'î-zâde'den talim edip *Câsiye Suresi*'nden Kur'an'ın sonuna kadar (olan bölümü ise) mezkûr el-Hâc Sâlih Efendi'den (okuyup) *Tayyibe Tarîki*'nin bitirilmesi mukadder/nasip olmuştur. Bunun için Allah'a hamd ediyor ve O'na karşı kendimi minnet borcu içinde hissediyorum. Şimdi imkân nispetinde mübtedî (durumda) olan (bu ilim yolunda henüz başlangıç aşamasında bulunan) din kardeşlerime (Kıraat konusunun) bu kadarlık anlatılmış olması kâfi gelir (diye düşünüyorum).

J- Muhtelif Kıraatleri Okuma İzni

1. Şurası da bilinmelidir ki bu ümmete farklı kıraat (vecihleri) ile kıraate (Kur'an okumaya) ruhsat verildiğine delil olan *Hadîs-i Şerîf* ki (Ebû Muhammed b. Darîr) Hâris İbn-i Ebî Üsâme (ö. 282/896) *Müsned(ü'l-Meşâyih 'an Rasûlillâh)*'inde Ashâb-ı Kirâm'dan Übeyy bin Ka'b (ra)'dan rivayet eder ki "Bir gün namaz (kılmak) için Mescid'e girdim. Bir adam gelip *Nahl Suresi*'ni tilâvete başlayıp benim öğrendiğimin tersi (bir okuyuş) ile tilavet eyledi. Kıraati tamamlayıp bitirdiğinde o adama sordum (ve dedim) ki 'Ey adam sana böyle (okumayı) kim öğretti?' O adam (da cevaben şöyle) dedi: 'Bana böyle (okumayı) Resûlullah (sas) öğretti.' Ondan (sonra) bir başka adam (daha) gelip namaza başla [165a/14a] yıp evvelki adam gibi *Nahl Suresi*'ni tilavete başlayıp benim ve o (yani daha) önce gelen adamın aldığı (ve okuduğu kıraate) aykırı tilavet eylediğinde ona da sual ettim (ve dedim) ki 'Ey adam sana böyle (okumayı) kim (talim) eyledi?' (Bu sefer de) o adam cevap verip 'Resûl (ass) talim etti' dediğinde kalbime câhiliyyette (İslâm öncesi dönemde var) olan yalanlama/inkâr ve şüpheden daha şiddetli (bir) kuşku girdi/düştü. (Bunun üzerine daha fazla dayanamadım ve) o iki adamı ellerinden tutup Rasûl (ass)'ün Meclis-i Saâdetlerine (buldukları mekâna) getirip/götürüp dedim ki 'Yâ Rasûlellah, bu iki kimseye *Nahl Suresi*'ni okut!' (Onlardan) birisi (kıraate) başlayıp camide okuduğu gibi tilavet ettiğinde ona 'Güzel tilavet ettin' diye buyurdularında (iltifatta bulduklarında) gönüme pek ziyade şük düşürdü. Ondan (sonra) öbür kimseye (öteki kişiye geçince o) dahi mescidde(ki) tilaveti gibi okuyup/okuyunca ona da 'Güzel okudun' dediklerinde içimde yine vehim uyandı (ve) ondan/kendilerinden mübarek el-ler-iyle göğsüme vurmasını istedim. (O da hem bunu yaptı hem de;) 'Yâ Übeyy, senin (içine) düştüğün şüpheden seni Allah'a sığdırdım' diye buyurdular (yönünde dua ettiler). (Ardından devamla;) 'Ey Übeyy, hakikat şu ki bana Cibrîl (as) gelip 'Yâ Muhammed, sana Rabbin selâm eder ve ümmetine bu Kur'an'ı bir harf (kıraat vechi/okuma biçimi) üzerine

tilavetle emreder.' Ben Hak Sübhanehû ve Teâlâ'ya (Noksan sıfatlardan münez-zeh/uzak olan yüce Allah'a) niyaz edip/yalvarıp 'Yâ Rabbi, ümmetimin içinde ümmîler (okuma-yazma bilmeyen câhiller) vardır ve şeyh-i fanîler (yaşlı adamlar) ve acûze (ihtiyar ve çaresiz) hatunlar/kadınlar [165b/14b] ve küçük (oğlan ve kız) çocuklar vardır. Her birinin lisanı (konuştuğu dilin özelliği gereği) bir türlü lûgat (tek lehçe) ile tilavet edebilirler. Onlara çeşitli lûgat/şive ve vec(i)h (okuyuş tarzı) ile tilavete izn-i kerem eyle (rahmetin vesilesiyle müsaade buyur)' dediğimde Cibrîl (as) gelip 'İki harf/kıraat ile tilavet eyle (diye) emrolunduk (yükümlü ve sorumlu tutulduk)' dediğinde dahi (demiş olsa bile) niyaz/talep ettiğimde (bununla yetinmeyip isteğime devam ettiğimde) Cibrîl (as) gelip 'Yâ Muhammed, Hak Sübhânehû ve Teâlâ ümmetine merhamet edip/acıyıp yedi harf/kıraat ile tilavete/okumaya ruhsat verdi' diye buyurdu.¹⁷ Öyle ki bu anlamda hadis-i şerifin ravileri (nakledenleri) çoktur. Hatta İmam Cezerî yirmi kadar ravi (yi) tetebbu' (sureti) ile (araştırarak) bulmuştur.

2. (Sözgelimi, bunların) kaynak-lar-ından (biri olan Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ) Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (ö. 307/919) *Müsned-i Kebîr*'inde (*Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*'de) nakleder ki; "Hz. Osman (ra) bir gün minbere çıkıp insanlara/halka hitap etti (ve dedi) ki 'Resûlullah (ass)'dan *İnne'l-Kur'âne ünzile 'alâ seb'ati ehrufin küllühâ şâfin kâfin* hadisi¹⁸ni dinlemiş (işitmiş/duymuş) bir kimse içinizde var mıdır?' dediğinde (diye sorduğunda) onlardan sayısı bilinmeyecek kadar (kalabalık) bir cemaat/topluluk ayağa kalkıp şehadet (ve itiraf) ettiler ki '(Evet,) Rasûl (ass) bu (böyle bir) hadisi buyurdu. (Nitekim) Osman (ra) bile 'Ben dahi böyle tanıklık eder (ve bilir)im' diye buyurdular."¹⁹

K- Seb'atü Ehruf'tan (Yedi Harf'ten) Murat

1. Ebû Ubeyd'in Görüşü

Kaldı ki bu hadisin manası (hakkı)nda söylenecek çok söz vardır ki *Seb'atü Ehruf'tan (Yedi Harf'ten)* maksat nedir?²⁰ Ulemâdan bazıları, yedi (farklı) lûgat demektir dediler ve o lûgatlerin tayininde [166a/15a] ihtilaf ettiler. Ebû Ubeyd (Kasım

¹⁷ Zikredilen hadisi, müellifin alıntılıdığı kaynaktan –ki buna ulaşma imkânı bulamadığımız için maalesef gösteremiyoruz. O yüzden onun yerine şuralara bakılabilir: Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *Sahih-i Müslim*, 6. Kitap/48. Bab, Hd. no: 273/820 ve 274/821; aradaki farklılık için bkz. ve krş. Tirmizî, *Sünen*, 47. Kitap/11. Bab, Hd. no: 3944.

¹⁸ Anlamı: "Şüphesiz (bu) Kur'an yedi harf üzere in-diril-miştir ki bunların hepsi şâfi (şifa verir veya yerine geçer) ve kâfi (size veya sizin için yeterli)dir."

¹⁹ Ne yazık ki bu haberi de yazarın naklettiği kaynaktan değil de –mücbir sebeplerden ötürü– başka referanslardan iktibas etmek mecburiyetinde kaldık. Bu konuya toplu bakış için 8 ve bilhassa 13 no'lu dipnota müracaat ediniz.

²⁰ Tefsir ve Kıraat İlmî'nin hâlen tartışılabilen önemli soru ve sorunlarından biri olan *Yedi Harf*'in ne demek olduğuna ilişkin oldukça fazla sayıda görüş ileri sürülmüştür. Ama bunlardan hiç biri söz

b. Sellâm, ö. 224/838-9) der ki o lügatler ki hadiste zikrolundu.¹²¹ Onlar Kureyş, Hüzeyl, Sekîf, Hevâzin, Kinâne, Temîm ve Yemen lügati (yani bu halkların konuştuğuları diller)dir. Ebû Ubeyd'den başkaları dedi ki o lügatlerin beş (tenes)i Hevâzin lügati (yani bu kabilenin konuştuğu lisanın bünyesinde yer alan lehçe ve/veya şiveler)dir ki onlar (bu kabilenin kolları olan) Sa'd, Sekîf, Hüzeyl, Kinâne ve Kureyş lügati (yani bunların günlük konuşma dilleri)dir. (Geri kalan) ikisi (ise) diğer Arap lisanlarıdır. Bu söz/yaklaşım, zayıf ve kusurlu görülmüş (olup eleştiriye maruz kalmıştır). Bazıları dediler ki *Seb'a-i Ehruftan (Yedi Harften)* murat, –Kur'an'da bulunan- hükümlerin anlamlarıdır. O ahkâmdan maksat, bazıları(ı) katında helâl/meşrû' ve haram (gayr-i meşrû'), muhkem/kesin ve müteşâbih (tartışmaya açık/şüpheli), inşâ (nesir, yani düz yazı ile anlatma sanatı) ve ihbâr/haberler ile emsâl/örneklerdir. Bazıları(ı) indinde nâsih/kaldıran ve mensûh/kaldırılan, hâs/özel ve âmm/genel, mücmel/kapalı ve mübeyyin (beyan eden) yahut mübeyyen (beyan edilen) ile müfessir/açıklayan veya mübeyyen/açıklanandır. Bazıları(ı) nazarında em(i)r/buyruk ve neh(i)y/yasak, talep/istek ve duâ/dilek, haber ve istihbâr (bilgi ve gizli bilgi edinme ya da soruşturma) ile zec(i)r/zorlamadır. Bazıları(ıma) göre ise va'd/ödül ve va'id/ceza, mutlak/kesin ve mukayyed (kayda bağlı), tefsir/açıklama ve te'vîl/yorum ile i'râb (kelime sonlarını harekelenme- işlemleri)dir.

2. Cezerî'nin Görüşü

Lâkin İmam Cezerî buyurdular ki bu söylenenlerin hepsi isabetli değildir. Zira bu manada olan hadis-i şerîflerin irad edilme sebeplerinden kastın bu olduğundan (yani kesin olarak şu veya budur demekten) çekinir (bu tür iddialı konuşmalara sıcak bakmaz ve uzak durur). Nitekim naklolunan hadis zâhirdir (-gayet- açıktır). Ama doğru değerlendirme, İmam Cezerî'nin yazdığı üzere bu/şudur ki kıraatlerin sahihi, şâzzı, zayıfı ve münkeri (ciddi biçimde) araştırılır-sa ihtilaf yediye çıkar. (Sonuçta) bu yediden hâriç olmaz (yedi farkın dışında ortada görüş ayrılığı diye bir şey kalmaz).

3. Örnekler

a) Birincisi (şudur) ki bir kelime-i şerife [166b/15b] nin harekesinde tereddüt meydana gelir fakat manası ve sureti değişmez. Meselâ, [بخل] kelimesi¹²² ki *bâ*'nın dammesi/ötresi ve *hâ*'nın sükûnu/cezmi ile [بُخْل] (şeklinde) ve *bâ*'nın ve *hâ*'nın fethasıyla/üstünüyle [بَخَلَ] (gibi) rivayet olundu; anlamları ve resimleri aynı olarak.

konusu problemin haline yetmemiştir. Tarih boyunca *Ahrufu's-Seb'a*'nın mahiyetine yönelik serdedilen yorumlardan birkaçını metnin hemen aşağısında müellif dile getirmektedir.

¹²¹ Bu vb. rivayetler için yine 8 ve 13 no'lu dipnotlara bkz.

¹²² Bu lafız, şu ayetlerde geçmektedir: 4/*Nisa*, 37; 57/*Hadid*, 24. Ayrıca muzari'-cemi' sığasıyla 3/*Âl-i İmrân*, 180'de yer almaktadır.

b) İkincisi bu/şu ki hareke(de) anlaşmazlık olduğu gibi manada da anlaşmazlık oldu ancak imlâsı değişmedi. Meselâ, [فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ...] ayet-i kerimesi¹²³nde olduğu gibi. Zira bazıları(ı) “*Âdem*” kelime-i şerifesini ref/ötre ile [آدَمُ] ve “*Kelîmât*” kelimesini nasb/üstün (bu lafzın, cemi’ sığasının/çoğul kalıbının nasb hâli kesre ve tenvin/iki esre ile olduğu için) [كَلِمَاتٍ] ile okudular. Buna göre *Âdemü*, fâil/özne olur ve *Kelîmâtin*, mef’ûl/nesne olur. Bazıları(ı) *Âdem* kelimesini nasb/üstün [آدَمَ] ile ve *Kelîmât* kelimesini ref/ötre (zamme ve tenvin/iki ötre) [كَلِمَاتٌ] ile okudu. Buna göre *Âdeme* mef’ûl/nesne olur ve *Kelîmâtün* fâil/özne olur. (Bu) ikinci kıraat (vechin)in (okuyuş şeklinin) anlamı, öncekine muhaliftir lâkin (harekesiz olarak düşünüldüğünde) yazılışları birdir.

c) Üçüncü (sü de) bu/şu (dur) ki bir kelime-i şerifenin harflerinde ihtilaf olur, manası (da) teğayyür eder (ama) şekli teğayyür etmez. Meselâ, [هُنَالِكَ تَتْلُو كُلُّ نَفْسٍ...] ayet-i kerimesi¹²⁴nde olan (bulunan/geçen) “*Tetlû*” kelime-i şerifesini [تَلُو]-[تَلُو]’den *tâ* ve *bâ* ile [تَتْلُو] (şeklinde) okudular. Bazıları(ı) [تَلُو]’den iki *tâ* ile [تَتْلُو] (biçiminde) okudular. Görünümleri bir fakat manaları (birbirine) aykırıdır.

d) Dördüncü(sü ise) iki kıraatin lafızları farklı, manaları aynı olur. Meselâ, [بِسْطَاطَةٍ]¹²⁵ ve [صِرَاطٍ]¹²⁶ kelime-i şerifeleri gibi ki bazıları(ı) sâd ile ve bazıları(ı) sîn [167a/16a] ile ahz ettiler. Ancak iki kıraate göre de anlamları birdir.

e) Beşinci(si) hem sureti ve hem (de) manası terstir. Meselâ, *Gâfir Suresi*’nde; [أَشَدَّ مِنْهُمْ] ayet-i kerimesi¹²⁷ ayet-i kerimesi gibi ki bazıları(ı) bunu) cem’-i müzekker-i gâib zamiriyle [أَشَدَّ مِنْهُمْ] (diye) aldı, bazıları (da) muhatap zamiriyle [مِنْكُمْ] (diye)

¹²³ Ayetin devamı ve meali şöyledir: [فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ.] “Âdem –vahiy eseri olarak- Rabbinden birtakım kelimeler/ilhamlar aldı (bigiler öğrendi) ve derhal tevbe edip (hatasından vaz geçip) O’na yöneldi. Çünkü O, tevbeleri çokça kabul eden ve merhameti bol olandır.” (2/Bakara, 37.)

¹²⁴ Ayetin devamı ve anlamı şöyledir: [مَا أَسْلَفَتْ وَرُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقَّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْزُرُونَ.] “*Orada (Ahirette) herkes (daha önce dünyada iken) yaptığı her ne varsa onların hepsini görüp anlar ve böylece kendi akıbetini/sonunu öğrenmiş olur. Artık onlar, gerçek sahipleri olan Allah’a yöneltmiş/döndürülmüşlerdir. (Tekfir ederek veya şirk koşarak) iftirayı andırarcasına uydurmuş oldukları batıl tanrıları da onları terk edip ortadan kaybolmuştur.*” (10/Yûnus, 30.)

¹²⁵ 2/Bakara, 247.

¹²⁶ 42/Şûrâ, 52-53; bunun diğer örnekleri geride geçmişti.

¹²⁷ Elimizdeki nushafların tertibine göre 40. sırada bulunan ve bir ismi de *Mü’min* olan bu surenin, yukarıdaki ifadenin geçtiği ve biraz uzunca olan ayet numarası 21 olup ilgili ibarenin biraz önü ve arkasıyla Türkçe karşılığı şöyledir: [...كأنوا هم أشد منهم قوة وأثارا في الأرض...]=[... (Onlar, kuvvet/güç ile yeryüzünde yaptıkları ve bıraktıkları eserler bakımından) onlardan/kendilerinden daha şiddetli/üstün (idiler)...]

aldı. Şimdi bu iki elde ediş tarzı, hem manada ve hem (de) surette mugayirdir (hem anlam, hem de yazılış itibarıyla birbirini tutmaz).

f) Altıncı(sı) takdim ve tehirde (öncelik ve sonralık sırasındaki) uyumsuzluktur. Meselâ, [فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ] ayet-i kerimesi¹²⁸ gibi. Bazılar(ı) malum sığasını/kalıbını önce, meçhul sığasını/kalıbını (ise) sonra alıp (öyle) okudu; bazılar(ı) da meçhülü takdim (öne almak) ve malumu tehir (sona kaydırmak sureti) ile öğrendi.

g) Yedinci(si) ziyade/ekleme ve noksan/eksiltme (yolu) ile ihtilaftır. Meselâ, [وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمُ] ayet-i kerimesi¹²⁹nde olduğu gibi ki bazılar(ı) [وَصَىٰ] kıraatini öğrendi, bazılar(ı) evveline (baş tarafına) elif/hemze ilavesiyle [أُوصَىٰ] kıraatini öğrendiler.

Şimdi bu yedi vecih (okuyuş stili) ki bütün kıraatlerin (birbirinden) farkı bu yediden ayrı/uzak ol(a)maz (yani mutlaka bunlardan birine girer). (Dolayısıyla) hadis-i şerifte seb'a-i ehruftan (yedi harften) murat, bu yedi ihtilaftır (örnekler ışığında sayılan bu yedi ayrılık noktasından, yani teknik tabirle “ferş-i hurûf”tan başka bir şey değildir). Bu yorum (ve yaklaşım tarzı) ahsen (en güzel değerlendirme -biçimi-)dir ve İmam Cezerî'nin *Neşr-i Kebîr*'inde ihtiyârı olan (yani seçip beğenmiş ve benimsemiş olduğu da) bu görüştür (eğilim ve yöneliştir).

4. Usul İhtilafı

Ama usul tabir olunan ihtilaf (eda veya telaffuz şekline ilişkin ayrılıklar) ki İzhâr, İdgâm, Ravm, İsmâm, Tefhîm, Terkîk, Med, Kas(ı)r, İmâle, Feth, Tahkîk, [167b/16b] Teshîl, İbdâl ve Nak(i)l¹³⁰; bunlar Kur'ân-ı Kerîm'in edası (na, yani seslendirilmesine yönelik bazı teknik ve estetik hususlar)dır. (Tilâvet icrasına dair telaffuz tavırlarını ifade eden bu uygulamalar,) seb'a-i ehrufta (yedi harf kapsamına) girmez. Eğer dâhil edilmesi farz olursa/var sayılsa (bile yukarıda belirtilen) birinci şıkka sokulurlar.

L- Kur'an'ın Hareklenmesi

Ve (öte yandan şurası) dahi bilinmelidir ki Hz. Osman'ın yazdırmış oldukları Mushaflar hareke, nokta, hizb, aş(ı)r/ta'sîr ve daha başka şeylerden mahrum/yoksun

¹²⁸ Ayetin ilgili kısmı ve anlamı şöyledir: [...يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ...]=[...Onlar Allah yolunda savaşırlar ve bu çarpışmalar sırasında hem başkalarını öldürürler, hem de düşmanları tarafından kendileri öldürürler...] (9/Tevbe, III.)

¹²⁹ [وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ...]=[Bunu/Onu İbrahim ve Yakup, kendi oğullarına tavsiye/vasiyet etti...] (2/Bakara, 132.)

¹³⁰ Tecvîd ve Kıraat'in, ilk etapta öğrenilmesi gereken basit ama mühim kavramlarından olan bu tabirler, ilgili herkes tarafından pekâlâ bilineceğinden hareketle bunların karşılıklarını –malumu ilam kabildinden- vermeye lüzum görülmemiştir.

idi. Sonra harfler(e) nokta konu-lu-p birbirinde(n) ayırt ettiler. Daha sonra ayet sonlarına üçer nokta koyma yoluna gidip bundan sonra (da) aş(ı)r (ta'şîr işareti) ve hizb yazdılar (cüz bölümlerini belirttiler). Bundan sonra (ise) hareke koydular³¹. Bunun cevazı (uygun olup olmadığı) hakkında bazı mütekaddimîn ulemâsı (önceki eski âlimler) kerahetine (mekruh, yani kötü olduğuna) kanaat getirdiler. Zira (Abdullah) İbn Mes'ûd (ra)'dan; "*Cerridû mesâhifeküm*" (doğrultusunda bir haber)³² rivayet olunmuştur. Bazılar(ı); "*Lâ be'se bihî-Bunda, bunu yapmakta herhangi bir mahzur/sakınca yoktur*" dediler. Yani caizdir lâkin terki evlâdır (orijinaline sadık kalınarak öylece bırakılıp ilave yapılmaması daha iyidir). Bazılar(ı da bunun) güzel olduğuna karar verdiler. İbn Mes'ûd'un sözünü te'vîl edip/yorumlayıp; "*Tecrid'den murat, sair kütüb-i semâviyye'yi Kur'an'a tahlîl etmek* (yani, soyutlama ve ayıklamadan maksat, diğer ilâhî-semavî kitapları veya onlarda olan birtakım şeyleri Kur'an'a karıştırmak) *demektir*" dediler. İmam (Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-)Beyhakî (384/994–458/1066); "*Bu söz gayet açık* (çok net ve tercihe şayandır) demmiştir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'i yanlış okumaktan ve hatadan korumaya, hareke ve noktanın yardımı (olumlu katkısı) vardır (ve bu, inkâr edilemez bir gerçektir).

1. Kur'an'a İlâve Yapılmaz

Ancak mushafın etrafına/kenarlarına kıraatler, tefsir, nâsîh-mensûh ve ayetlerin adedini kaydetmenin uygun olduğuna inanmış (kimse) yoktur. Hatta [168a/17a] Aliyyü'l-Kârî (Ebu'l-Hasen Nureddin Ali b. Muhammed b. Sultan, ö. 1014/1605-6) *Râiyye Şerhî*nde (*Şerhu Mukaddimeti'l-Cezeriyye*'de) Ebû Amr (Osman b. Saîd ed-) Dâni'den caiz olmadığına (dair) fetva/görüş nakletmiştir. Zira bunlar (Kur'an'ın) ayrılmaz parçalarından (olmazsa olmazlarından) değildir. Bunların ilmini (ne olup olmadığını) bilenler, bunlara muhtaç değildir (ihtiyaç duymazlar), bilmeyenler (de haberdar olmadıkları için bunlardan yeterince) istifade edemezler. (Nitekim) öyle olacak (ki zaten öyledir). (Yoksa bu,) boşu boşuna işgüzarlık yapmak (gereksiz uğraş içine girmek) olur.

2. Kur'an'a İlk Hareke (Konulması)

Nitekim ilk defa hareke koyan Ebu'l-Esved (ed-Düelî, ö. 69/688) Nahiv âlimi (Arapça dilbilimcisi)dir. O hâdisenin gelişimi bize şu şekilde ulaşmıştır: Ziyâd (b. Ebihî, ö. 53/673), Ebu'l-Esved'e emretti ki; "*Nâs Kur'ân-ı Kerîm'de hata ediyorlar. Bunları hatadan hıfz için hareke vad' etsek (İnsanlar Kur'an okurken yanlış yapıyorlar. Bunları o yanlışlardan korumak için harflere hareke koysak)* (nasıl olur?)" dediğinde (diye teklifte bulunduğu) Ebu'l-Esved (bu öneriye ilkönce) karşı çıktı ve (yapmak için) diretti. Sonra Ziyâd bir kârî'e emretti (Kur'an okuyan birine dedi) ki; "*Ebu'l-*

³¹ Bu terimler daha önce –bir vesileyle- geçtiği ve tarafımızdan açıklandığı için burada tekrar izah edilmeye gerek duyulmamıştır.

³² Bu sahabe kavlinin anlamı: "Mushaflarımızı her türlü arızî (sonradan ortaya çıkan) şey-ler-den arındırırız (onlara kendinden olmayan başka bir şey bulaştırıp yazmayız)."

Esved'in tarîkinde oturup hatâ-i fahş ile bir ayet tilavet eyle ki hatta Ebu'l-Esved bu emre razı ola! (Onun yolunda otur ve öylesine büyük/affedilmez yanlışla bir ayet oku ki o bu işi yapmaya gönlü yatsın)." (Bunun üzerine) kâfi' (okuyucu, uygun bir yere) oturup Ebu'l-Esved geçerken [... أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ...] (ayeti¹³³nde geçen) [وَرَسُولُهُ] kelime-i şerifesini cer/esre ile [وَرَسُولُهُ] (biçiminde) okuduğunda Ebu'l-Esved (bunu) inkâr edip (reddedip karşı çıkararak) "*Hâşâ ki Allahü Teâlâ, Rasûlü'nden berî ola! (uzak ola, öyle mi?)*" deyip/diyerek Ziyâd'a (koşup) gelerek vâk'ayı nakledip (olayı anlattı) ve (Kur'an'a) hareke koymaya razı oldu.

3. Hareke Hey'eti

Ziyâd, Ebu'l-Esved('in) (yardımında bulunmak üzere) maiyetine/yanına otuz adet kimse tayin edip fetha/üstün, kesre/esre, zamme/ötre ve tenvîne/çift hareketlere şekil verdiler (bunları birtakım rumuzlarla belirttiler). Şimdi bu risalede bu kadarlık (bilgi) [168b/17b] yeterlidir; (bunlar hakkında) daha fazla malumat isteyenler *Neşr-i Kebîr'e*, Suyûtî'nin *İtkân'na* ve diğer (kaynaklardaki) açıklamalara baksın(lar).

M- Farz olan kıraat¹³⁴

(Şurası) dahi malum olmalıdır (ki) Kur'an-ı Kerîm'i namaz(ın kendisiyle kılınması) caiz/sahih olacak kadar, yani bir ayet veyahut üç ayet ezberlemek farz-ı ay(ı)ndır (tek tek herkes için şarttır). (Dahası) Fâtiha-i Şerîfe ile bir sure hıfz etmek vaciptir (her birey için gereklidir). Bundan daha fazlasını ezberlemek ise farz-ı kifâye (toplumun tüm kesimlerini bağlamamak kaydıyla farz) ve sünnet-i ay(ı)ndır (her kişi üzerine ayrı ayrı sünnettir). Gece (Teheccüd) namazından, diğer nafîle (sünnet ve müstehap türü mecbur olmayan ibadet)lerden ve dualara dalmaktan (dualarla yoğun olarak meşguliyetten) daha faziletlidir. Zira Kur'an-ı Kerîm'in başka kelâmlar/sözler üzerine fazileti, Hak Teâlâ'nın mahlûkâtı/yaratıkları üzerine üstünlüğü gibidir¹³⁵.

1. Hadîs-1

Hadîs-i Kudsî'de (şöyle) vârid oldu (bize ulaştı) ki; "Bir kimseyi Kur'an-ı Kerîm, Bana dua ve Benden sualinden meşgul etse Ben Azîmü's-Şân âna cemî-'i vech-i ardda ve semada dua edenlere i'tâ ettiğimden efdal şey i'tâ ederim (Bir kişiyi Kur'an-ı Kerîm

¹³³ "...Şüphesiz Allah müşriklerden (kendisine ortak koşanlardan) uzaktır, O'nun Rasûlü/Elçisi olan Peygamber de aynı şekilde..." (9/Tevbe, 3.)

¹³⁴ Buradan itibaren yazar tarafından dile getirilen konular, umumiyetle müellifin şahsî mülahazaları olduğu için bunlar hakkındaki kısa değerlendirme, toptancı bir bakış açısıyla *Hâtîme* faslında takdirlerinize arz edilecektir.

¹³⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, 32. Kitap/6. Bab, Hd. no: 1-2.

Allah'a yakarmaktan ve O'ndan bir şey-ler- talep etmekten/istemekten alkoysa yüce Allah ona tüm yeryüzünde ve gökte kendisine yalvarıp duranlara verdiğiinden daha kıymetli/değerli olan nimetler verir).¹³⁶

2. Hadîs-2

İmam Ahmed İbn Hanbel (164/780–241/855)'den rivayet edilmiştir ki; “Ben Rabbü'l-İzzet'i menamda müşahede eyledim. Sual ettim ki 'Yâ Rab(bi) sana tekarrub edenler ne ile tekarrub ettiler?' Bana hitap geldi ki 'Kelâmım ile tekarrub ederler.' Ben dedim ki 'Yâ Rab(bi) manasımı fehm ederek kıraat edenler mi tekarrub ederler?' Bana hitap geldi ki 'Yâ Ahmed, gerek fehm etsin ve gerek fehm etmesin' (Sonsuz şeref sahibi Yüce Rabbimi uykuda/rüyada iken gördüm. O'na; 'Ey Rabbim, sana yaklaşanlar nasıl yakın oldular?' diye sordum. Bana cevap verildi ve den-il-di ki; 'Sözlerim, yani Kitab'ım ile yaklaşırlar.' Bu sefer ben de; 'Anlayarak okuyanlar mı (sana) yakın olurlar?' dedim. Bu defa; 'Ey Ahmet, ister anlasmı isterse anlamasın; fark etmez' karşılığı verildi).¹³⁷ [169a/18a] Şimdi her mü'min (inanın erkek) ve mü'mine (inanın kadın) olana Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenip tevatür (kuvvetli bir senet) ile sabit olan vecihlerin (kıraat türlerinin) biriyle olsun; meselâ, bu umdelerde (esaslarda/standartlarda) Hafs rivayeti¹³⁸ üzere bir hâzik (uzman/yetkin) hocadan talim ve terbiye görüp Kur'an'a Tecvîd (kaideleri) üzere meşgul olmak lâıyk ve devâdır (yani tilâvet işine eğilmek çok uygun ve yegâne çaredir). Eğer bütün kıraatleri, caiz olan vecihleri öğrenirse bu ahsen (daha güzel) olur (ki böylece o kişi), Kur'ân-ı Kerîm'de (Kıraat sahasında) mahir/becerikli olur. Kur'an('ın kıraati alanın)da mahir/yetenekli olanlar (ise) sefere-i kirâmın berara-h-¹³⁹ ile beraberdir diye (bir) eser/haber vârid olmuştur (naklen bize gelmiştir).¹⁴⁰

¹³⁶ Mansur Ali Nasıf, *et-Tâc el-Câmi' li'l-Usûl fi Ehâdisi'r-Rasûl*, Kitâbü Fedâilil-Kur'ân/1. Bâb, c. IV, s. 6.

¹³⁷ Nasıf, *Tâc*, Kitâbü Fedâilil-Kur'ân/1. Bâb, c. IV, s. 7 (*Mürtehl'in hâli* hadisinin şerhi sadedinde 1 no'lü dipnotta).

¹³⁸ Yedi mütevatir, dolayısıyla sahih kıraaten biri olan İmam Asım b. Behdele'nin iki ravisinden biri ve en meşhuru olan Hafs b. Süleyman (h. 90-180) rivayeti, bugün yeryüzünde en fazla rağbet gören ve takip edilen tilâvet veçhi (okuyuş çeşidi)dir. Asım'dan Hafs kanalıyla aktarılan Kıraat/Rivayet'in özellikleri hk. ayrıntılı bilgi için bu konuya tahsis edilmiş son zamanlarda yapılan şu müstakil çalışmaya bakılabilir: Fatih Çollak, *Hafs Rivayetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Hücetleriyle Asım Kıraati*, İstanbul 1997.

¹³⁹ Burada ifade edilen ve “Seçkin ve erdemli elçiler” anlamına gelen deyim 80/*Abese*, 15-16. ayetlerde geçmektedir. Başlıca; “Allah'tan aldığı vahiyleri peygamberlere ileten, kulların işlediği amelleri/fiilleri kaydeden, ilâhî kitapları okuyan, onları Levh-i Mahfûz'da koruyan melekler ve Kur'an'ı yazan sahâbîler, yani vahiy kâtipleri” gibi manalara gelen ya da hakkında bu şekilde yorumlar yapılan söz konusu kavramın eş anlamlısı sayılabilecek bir benzeri de “İnsanları gözetleyen muhâfızlar ve değerli yazıcılar” biçiminde 82/*İnfitâr*, 10-11'de yer almaktadır.

¹⁴⁰ Müslim, *Sahîh*, 6. Kitap/38. Bab, Hd. no: 244 (798).

3. Mühim not

(Kur'an'ın) tefsir-i şerifine müteallik (yüce açıklamasına ilişkin) olan ilimleri öğrenmeye sa'y edip (emek verip) manasına vâkıf olmaya çalışmak, anlamına nufûz edenler de (onun) ilmine (Kur'an'la ilgili diğer bilgileri öğrenmek için) sa'ye (çaba göstermeye), (onun) bilgisini elde etmede başarılı olanlar (ise) ihlasına (onun içselleştirilmesine) sa'y/gayret etmek lazımdır. Özetle ömür sermayesini ona sarf etmek/harcamak, ukelâ (akıllı veya aklını yerli yerince kullanan insanların) işidir.¹⁴¹

4. İki yol

Şimdi (bu durumda) Kur'ân-ı Kerîm'de oldukça maharet peyda eden (ustalık kazanan) kimseye iki yol vardır/görünmektedir: Biri neşrine/yayılmaya çalışır, biri (de) yalnız tilavetiyle meşgul olur (sırf okunmasıyla uğraşır). İlki *Âlim Nâşir Tarîki* dir (*Tebliğci veya Yayıncı Bilgin Yolu*dur), ikinci (si) *Âbid Tarîki* dir (*Kul olma veya Kul-luk yapma Yolu*dur). Âlim nâşir (bildiklerini öğretme ve yayma konumundaki bilim insanı), âbid sâlihten (sadece onu yaşamakla yetinen kimseden, yani salt iyi kul pozisyonunda olan kişiden) efdaldır (daha değerli ve üstündür). Zira; "*Sizin hayrınız, Kur'an'ı öğrenip ve nâsa ta'lîm edendir (onu insanlara öğretendir)*" meâlinde (bir) hadis¹⁴² vârid olmuş/buyurulmuştur. (Buna dayanarak Abdullah) İbn Mes'ûd Hazretleri, nafilâ (farz olanın dışındaki) orucu terk [*169b/18b*] edip (bırakıp tutmayarak) Kur'an talim ederler/çalışırlar idi. Eğer âlim, nâşir (bilgin, aynı zamanda bildiğini başkalarına aktaran ve yayan) olur ve tedris (eğitim-öğretim) sebebiyle çok tilavet edemez/okuyamaz ise ona (İbn Mes'ûd'a) göre senede iki hat(i)m etse/yapsa Kur'an'ın hakkını eda etmiş (yerine getirmiş) olur. Ama eğer âbid (sıradan bir insan/kul) ise en azından bir haftada, bunu edemez/yapamaz ise on beş günde, yine de/bu da olmaz ise bir ayda yahut kırk günde tilavet etmeli (okuyup bitirmelidir).

N- Tilâvet âdâbı

Kur'an kıraat edecek olduğunda abdest ile okumak müstehaptır. (Gerçi) abdestsiz de caizdir ancak sevabı az olur. Ama Mushaf'a dokunmak istediğinde kılıfsız tutmak haramdır.¹⁴³ Mushaftan (yüzüne bakarak) okumak daha faziletlidir. Kibleye yö-

¹⁴¹ Kur'an'a uyarlanan bu zincirleme ifade, klâsik Arapça öğreniminde alet ilimlerinden *Sarf* bilgisinden sonra okunan *Nahiv* kitaplarından İmam Bigivî'ye izafe edilen *Avâmil*de Harf-i cerler anlatılırken onlara örnek verme bağlamında kurulan cümleleri anımsatmaktadır. [*Nahiv Cümlesi (Kâfiye, İzhâr ve Avâmil)*, İstanbul tr. yok., s. 180.]

¹⁴² Buhârî, *Sahîh*, 66. Kitap/21. Bab, Hd. no: 1.

¹⁴³ Bu vb. hükümde bulunanlar her ne kadar "*Ona ancak tertemiz olanlar dokunabilir.*" (56/Vâkıa, 79) ayetini dayanak olarak gösterebilirler de bunun böyle yorumlanacağı hususunda bir ittifak söz konusu değildir. Buna yönelik en büyük delil de bu ayetin hemen önünde yer alan bir önceki "*O Kur'an'ın*

nelmek de müstehaptır. (Okuyacak kişi onu) temiz (bir) yerde okusun. (Burası) mes-cid olur ise daha güzeldir. (Tilâvete başlamadan önce) misvak kullansın (dişlerini ve ağzını temizlesin). Etiyle (bedeniyle) ve (vücudunun) diğer uzuvları/organlarıyla oynamasın. (Bulunduğu ortamda başka şeylerle) meşgul olanlar ve uyuyanlar var ise yüksek ses ile okumasın, (aksine başkalarını rahatsız etmemek için) alçak ses (ile okumak) daha hoş olur. Eğer kendisine bıkmama-usanma (bıkkınlık ve üşengeçlik) gelmemek için kendi isteğiyle kulak verip dinleyen var ise açıktan (okumak) daha iyidir. Namazda ayakta tilavet, namazda oturarak tilavetten; namazda oturarak tilavet, namazsız (namazın dışında) tilavetten daha faziletlidir. Sokakta gider (dışarıda yürür, gezer) iken tilavet caizdir. Lâkin sesli okumaktan kaçınısın. Pis (kötü ve uygunsuz) olan mekâna geldiğinde tilavetten elini-eteğini çeksın (okumayı kesip bıraksın). Hamamda eğer avret mahalli açık (ayıp yerleri meydanda) olan var ise [170a/19a] tilavet caiz değildir. İkindiden sonra tesbih zikirle meşgul olmak, Kur'an tilâvetinden daha faziletlidir.¹⁴⁴ Tilâvetin başlangıcında istiâzede bulunmak (E'üzübillâhimesşeytanirracîm demek), en doğru olan (görüşe göre) sünnet-i ay(ı)ndır (müekked sünnettir).¹⁴⁵ (Gerek) sure başı olsun, gerek(se) olmasın eğer (araya) dünya kelâmı karışır (ve girer) ise (E'üzü'yü) tekrar etsin (yeniden söylesin). Eğer derse müteallik (eğitim-öğretimle ilgili) yahut tefsire müteallik (manasını anlamaya yönelik) konuşma olursa (E'üzü'yü) tekrar (etmek) lazım değildir (yinelemek icap etmez). E'üzü çekmeyi sesli olarak (açıktan) yapsın, muhtar olan da (tercih ve tavsiye edilen görüş de) budur. Sure başlarında *Besmele* ('yi) söylesin (*Bismillâhirrahmânirrahîm* diyerek Allah'ın adını ansın). Eğer sure arasında olur (surenin herhangi bir yerinde bulunuyor) ise muhayyerdir/serbesttir. Ama *Berâe-h-* (9/*Tevbe*) *Suresi*'nin evvelinde *Besmele* yoktur. Gerek okumaya buradan başlasın ve gerek(se) bundan önceki 8. sure olan *Enfâl* *Suresi*'ne vasletsin (birleştirerek devam etsin, fark etmez). Ama *Berâe-h-/Tevbe* *Suresi*'nin aralarında (herhangi bir yerinde) *Besmele*'nin cevazına (çekilebileceğine) ve adem-i cevazına (söylenmesinin caiz olmadığına) karşı çıkmadılar. Fakat İmam (Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed es-) Sehâvî (558-9/1163-643/1245) cevazını tasrih etmiştir (caiz olduğuna hükmetmiş ve bunu açıkça belirtmiştir). (Her) ne kadar İmam (Ebû İshak İbrahim b. Ömer b. Halil el-) Ca'berî (640/1242-732/1332) (bunu) reddetti (kabul etmedi) ise de.¹⁴⁶

ash) korunmuş (ve hâlen muhafaza altındaki) bir Kitap'tadır." (56/*Vâkıa*, 78) ayetidir ki burada gayet açık olarak betimlenen, Kur'an-ı Kerim değil o da dâhil olmak üzere bütün ilâhî kitapları içinde barındıran ve Levh-i Mahfûz denen esas katalogdur, ana arşivdir.

¹⁴⁴ Bu, herhâlde anılan zaman diliminin namaz açısından kerâhet vakti olması hasebiyle onunla mukayese edilerek söylenmiş olabilir.

¹⁴⁵ Böylesi zorlama bir teville gerek yok. Zaten Kur'an'da emir, yani farz veya vacip hükmünde olmasa bile tavsiye niteliğinde böyle bir buyruk yer almaktadır: "Kur'an okuduğun ya da okuyacağın zaman kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığın, yani E'üzü çek!" (16/*Nahl*, 98.)

¹⁴⁶ Kıraat ve Tecvîd kitaplarında hatta bazı Tefsir Usûlü eserlerinde İsti'âze ve *Besmele* bahsi uzun yer tutmaktadır ve bu ifadeleri Kur'an okuma sırasında zikir veya terk etmenin usûl ve hükümleri ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. Söz konusu açıklamalar için onlardan herhangi birine bakılabilir.

1. Tilâvet şekilleri

(Öte yandan) Kur'ân-ı Kerîm üç türlü tilâvet olunur. Biri(ncisi), *Tertîl* (ağır ağır)¹⁴⁷ ile ki bu (okuyuş) efdaldır (en iyi ve üstün olandır). Hamza, Verş, Asım ve A'meş kıraati gibi. Bir (diğer)i *Tevsît* (orta -hâlli- okuyuş olan *Tedvîr*)'dir ki bu da caizdir. İbn Âmir ve Kisâî kıraati gibi. (Son) bir (tanesi) *Hader* (hızlı okuyuş olan *Hadr*)'dir ki bu (ise) süratle tilâvettir. İbn Kesîr, Ebû Amr ve Kâlûn kıraati gibi. Kıraat esnasında rahmet/şefkat ayetleri geldiğinde dua (etsin, yalvarıp yakarsın) ve gazap (öfke ve azap) ayetleri geldiğinde (ise) isti'âzede bulunsun (Allah'a sığımsın).

2. Kıraat esnasında niçin ağlanır veya neden ağlanmalıdır?

Tilâvet ederken hüz(ü)n edip (üzüntüye kapılıp) ağlasın. Eğer ağlayamaz ise ağlamaya çalışsın, (asla) gülme [*170b/19b*] sin. Eğer hüz(ü)n ve ağlama gelmez ise bunların gelmediğine üzölsün ki bu da bir musibet/afettir ve kötölük âlâmetidir¹⁴⁸. Zira eğer (Kur'an'ın) lafızlarına hafız değil (metnini ezberlememiş) ise hafız olmadığına (bunu ezberleme şerefine nail olmadığı için) ağlasın, eğer hafız ise manasını fehm etmediğine/anlamadığına, eğer manasını fehm eder/anlar ise amel etmediğine (emir ve nehiylerini içeren hükümlerinin gereğini yapmadığı için), eğer amel eder (buyruk ve yasaklarını yerine getirir) ise ihlası olmadığına (içten ve içsel davranmadığı için), eğer ihlası/samimiyeti var ise bu hâlin değişmesinden korksın (ve bundan dolayı) ağlasın. Özetle (insan, beşerdir şaşar misali) kusurdan hâlî olmaz (eksiklikten kurtul-a-maz) (; çünkü -Kur'an'ın tanımıyla- âciz ve zayıftır¹⁴⁹). Bir sureye başladığında onu (bitirmeden) terk edip başka bir sureye geçmeye(sin). Zira Bilâl-i Habeşî (Ebû Amr Bilal b. Rebah, ö. 20/641)'yi, Rasûl (ass'ın) (bu davranışı sergilemekten) neh(i)y buyurdıkları vâridir (ahkoyduklarına dair haber gelmiştir, bilgi vardır). Eğer bir sure(yi okumayı) bırakıp diğer sureyi tilâvet (etmeyi) arzu etse (önce) *İhlâs-ı Şerîfî* (112/*İhlâs Suresi*)ni okuyup ondan sonra (başka sureye) geçsin ve (böylece) Kur'an'ı birbirine karıştırmassın (sure ve ayet düzenini bozmasın). Yani bir kıraat (vechin)i iltizam ettiğinde (sürdürmeye niyet edip başladığında) tâ vakf edeceği (onu bitireceği) yere vasıl olmadıkça/varmadıkça öteki kıraat (çeşidin)i okumasın. Meselâ, Hafs rivayeti üzere tilâvet etse sair (başka bir) kıraat (türünü buna) karıştırmassın (araya başka bir kıraat sokmasın). Ama Hafs'ın rivayetlerinden olan vecihlerin tarik ve mesleklerinden (birini) okursa caizdir. Örneğin, Medd-i Muttasıl'da ve Munfasıl'da Hafs için Teysîr Tarîk'inden dört [*171a/20a*] elif ve Şâtıbî Tarîk'inden üç elif vardır.

¹⁴⁷ Olabildiğince yavaş tempoda seyreden bir okuyuş türü olan bu sitilin, manayı tefekkür ederek yapılmasına *Tahkîk* denir.

¹⁴⁸ Kur'an okumanın duygusal boyutunun altını çizen Peygamber Efendimiz'in; ashaptan Sa'd b. Ebî Vakkâs naklinde "*Kur'an okurken ağlayın veya ağlar gibi yapın/görünün*", Ebû Hureyre ve İbn Mes'ud rivayetlerinde ise "*Kur'an'ı hüzünle okuyun*" öğütlerinde bulunduğu bildirilmiştir. [Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî, *Râmûz el-Ehâdis/Hadisler Deryası* (mütercimi: Abdülaziz Bekkine), c. 1, s. 78, Hd. no: 13 ve 16; s. 253, Hd. no: 11.]

¹⁴⁹ 17/*İsrâ*, 11; 33/*Ahzâb*, 72; 70/*Me'âric*, 19-21.

İki elif ve beş elif rivayeti yoktur. (Üstelik) Medd-i Muttasıl'da Tayyibe Tarîkı'nden Kas(ı)r da vardır. Şimdi (o nedenle) Hafs Kıraati okuyanlar medleri beş elif ve iki elif çekmesin(ler). İki vec(i)h caiz olan yerlerde, meselâ [...فُلٌ أَلَدَّكَرْبَيْنِ...] ¹⁵⁰ gibi ki bir med ve teshîl de caizdir ¹⁵¹. Eğer talim (öğrenmek) ve teallüm (öğretmek) için tilavet eder ise icra eylesin (bunu tatbik edip uygulasin). (Fakat) eğer yalnız tilavet eder (salt okumak için bunu yapar) ise muhayyedir/serbesttir. Eğer namazda okur ise ancak bir vecih/tür okusun. Zira namaz talim (eğitim-öğretim) yeri değildir, (aksi hâlde namaz) fâsit olur/bozular.

4. Kur'an'ı Hatim Usûlu

(Kur'an'ı) haftada bir hat(i)m edenler (baştan sona tümünü okuyanlar) ¹⁵², (buna) Cuma günü başlasın ve Perşembe günü hat(i)m etsin (onu bitirsin). (Bunun) yolu-yordamı şudur/şöyledir ki Cuma günü *Bakara Sûresi*'nden başlayıp ¹⁵³ *Mâide Sûresi*'ne varınca, Cumartesi günü *Mâide Sûresi*'nden *Yûnus Sûresi*'ne varınca, Pazar günü *Yûnus Sûresi*'nden *Sûbhânellezîye* (17/*İsrâ Sûresi*'ne) varınca, Pazartesi günü *Şu'arâya* (26. *Sûre*'ye) varınca, Salı günü *ve's-Sâffât'a* (37. *Sûre*'ye) varınca, Çarşamba günü *Kâf Sûresi*'ne varınca, Perşembe günü (de bundan sonra kalan kısmı okuyarak tamamlar ve böylece) hat(i)m (sona erer, yani Kur'an'ın tamamını okuyup bitirmiş) olur. Bazılar(ı) bunu cem' edip/toplayıp (bir haftalık süre zarfında yapılan hatim sistemini pratik olarak ifade etmek için her güne denk gelen başlangıç ve bitiş yerlerini, sure isimlerinin baş harflerini bir araya getirip birleştirerek bunu kısa ve toplu bir şekilde) [فَيُ بِشَوُقٍ] = [*Femî Bişevkî*] ile/diye tabir ederler. Açıkçası Fâ *Fâtihâya*, Mîm *Mâide*'ye, Yâ *Yûnus'a*, Bâ *Benî İsrâile*, Şîn *Şu'arâya*, Vâv *ve's-Sâffât'a*, Kâf *Kâfa*, Yâ *Âhir-i Kur'an'a* (Kur'an'ın sonuna) [*17b/20b*] işaretler. Hat(i)m edeceği gün oruçlu ol(ur)sa ahsen/güzeldir ¹⁵⁴. Hatim (bitme)den evvel (ya bir) tasadduk (yardım) ya (da) bir hay(ı)r(l) amel (yararlı bir iş) yapsın (yahut) hiç olmazsa Müslümanların geçtiği yol-lar-dan zararlı bir şeyi def etsin ¹⁵⁵; (dahası) aile bireylerini ile

* "...De ki iki erkeği mi?..." anlamına gelen bu ifade, birbirinin peşi sıra gelen iki ayette de geçmektedir: 6/*En'âm*, 143-144.

* Burada, cumhur denen bütün kurrâ için; ikinci hemzenin teshili (yumuşak *hâya* kalbedilerek okunması) ve elife ibdâli (medd-i lâzıma dönmesi) olmak üzere iki vecih vardır.

* Abdullah b. Ömer, hatim yapma süresi hakkında Rasûlüllah'a; "Kaç günde Kur'an'ı okuyup bitireyim?" diye bir soru yöneltir. O da, "40 günde" cevabını verir. İbn Ömer, sorularına devam edince Allah Rasûlü bunları; sonra "Bir ayda", sonra "20 günde", sonra "15 günde", sonra "10 günde" ve nihayet "7 günde" diye yanıtlar ve en sonunda "bundan daha aşağıya/aza inme" tenbihinde bulunur. (Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2. Kitap/326. Bab, Hd. no: 1395.)

* Yazar Fâtihâ'yı atlamış ama hemen aşağıda bunu dikkate almış.

* Zaten Peygamber Efendimiz, bu günlerde oruç tuttuğu ve bunu sahabesi ile ümmetine tavsiye ettiği içindir ki İslâm geleneğinde haftanın Pazartesi ve Perşembe günlerini tatavvu'/nafile orucuyla geçirmek sünnet-i seniyye olarak yerleşmiştir.

* Gerçekte bu davranış, imanın alâmetlerinden/göstergelerinden bir tanesidir. Dolayısıyla Kur'an hatmiyle bağlantısından öte inancın bir gereğidir: "İman yetmiş küsur veya altmış küsur şubeden ibarettir. Bunların en üstün makamda olanı 'Lâ-İlâhe illallah=Yegâne İlah ancak Allah'tır' (hakikatini

arkadaş ve dostlarını hat(i)m meclisine/merasimine davet etsin. Zira Ashâb-ı Kirâm'dan, bazı ahabplarını/sevdiklerini çağrdıkları nakledilmiştir ki onlar da hem hatim sahibini tebrik etsinler hem de Kur'an'ın feyzinden bereketlensinler ve (hayır duada bulunsunlar veya yapılan duaya iştirak ederek) âmin desinler. Hat(i)m toplantısına katılan-lar-, altmış bin melek hâzır bilip (60.000 meleğin gelip o törende bulunduğunun bilincinde olup) öyle huşû' eylesin (manevî yönden kendisini huzur ve sükûn içinde hissetsin). Zira Kur'an tilaveti beşere hâstır (insana özgü ve özel bir eylemdir). Onun için melekler tilavet edemediklerinden (Kur'an okuyamadıklarından onu) dinlemeye harîs (aşırı istekli) olurlar. Nitekim İmam Suyûtî *İtkân*'ında böyle rivayet etmiştir. *Duhâ Sûresi*'ne gel-in-diğinde *Tekbîr* etmek/getirmek¹⁵⁶ sünnettir.¹⁵⁷ İmam Suyûtî *İtkân*'ında Halîmî'den nakleder ki *Duhâ Sûresi*'nden aşağıda/sonra *Tekbîr*'in şekli şu ola (şöyle olmalı) ki Ramazân-ı Şerîf orucunu tekmi'l ettiğinde (tamamladığında) *Tekbîr*¹⁵⁸ meşrû' olduğu gibi (bütün) *Kur'an surelerini* de tekmi'linde/bitirdiğinde *Tekbîr* (getirmek) meşrû' olmuştur. *Nâs Sûresi*'ni tilavet (ettik)ten sonra (en başa dönüp) *Fâtiha* (*Sûresi*'ni) ve (ardından) *Bakara Sûresi*'nden *Müf-lihûn'a* (yani beşinci ayetin sonuna) varınca (ya kadar) okusun. Bu da sünnettir ve buna *Hâl-i mürtehil* (konup göçme durumu)¹⁵⁹ derler (ki bu hareket) Cihad'dan (Allah yolunda ve yine sırf O'nun rızasını kazanmak için mücadele etmekten) sonra en üstün olan amel/işlerdendir. Eğer namazda hat(i)m eder (namazlarını hatimle kılar) ise birinci [172a/21a] rekâtta (zamm-ı sure olarak *Fâtiha*'dan sonra) ve *n-Nâs*'(ı) (114/*Nâs Suresi*'ni) okuyup ikinci rekâtta *Fâtiha* (*Sûresi*) ile *Bakara*'nın başını (ilk beş ayetini) okusun. İbrahim (b. Muhammed el-)Halebî (ö. 956/1549) *Fetâvâ-yi Velivâli-cjyye*'den böyle nakleder. Eğer namazda hat(i)m edecek (hatmi bitirecek) ise gündüzün başında (ilk vakitlerinde) ise sabah namazında ve eğer gecenin başında (ilk saatlerinde) ise akşam namazı(nın) sünnetinde etsin (yapıp bitirerek tamamlasın). Günler içinde Arefe günü (Arife=Bayramdan önceki gün), sonra Cuma gününü, sonra Perşembe gününü ve Pazartesi gününü ihtiyar/tercih etsin. Aylar içinde Ramazân-ı Şerîf'i ve Aş(ı)rlar (10 günler) içinde Ramazân'ın son on gününü¹⁶⁰ ve Zi'l-hicce'nin

ikrar, kabul ve tasdik etmektir, en aşağı mertebede bulunana ise yoldan eziyet veren, tehlike saçıyan şeylerin kaldırılmasıdır. Hayâ (utanma duygusu) da imamdanda bir cüz'dür." (Müslim, *Sahih*, 1. Kitap/II. Bab, Hd. no: 58.)

- * "Allah'i ululamak, O'nun en büyük olduğunu ikrar etmek" demek olan ve kısaca "Allahu Ekber" diye terennüm edilen bu ifadenin uzun ve bestelenmiş hâli şöyledir: "Allahu Ekber, Allahu Ekber lâ-ilâhe illellâhu ve'l-lâhu ekber Allahu Ekber ve-lî'lâhî'l-hamd."
- * Burada kast edilen, Ef'âl-i mükellefîn'den olan değil gelenek anlamında olan sünnettir ki bunun bu bağlamda kullanıldığını yazar hemen aşağıda "meşrudur" diyerek doğrulamaktadır.
- * Müellif burada zuhûl eseri bir kafa karışıklığı yaşamış olabilir. Çünkü İslâmî geleneğe "Teşrik" sıfatıyla anılan tekbirler –bilindiği ve yapılageldiği üzere- Ramazan ayının bitiminde veya sonunda değil Kurban bayramı arifesinde ve günlerinde getirilmektedir.
- * Buna dair şöyle bir hadis vardır: "Allah'ın en çok sevdiği amel/iş, mürtehilin hâlidir. Mürtehil ise Kur'an'ı başından sonuna kadar okuyup bitirdiğinde her defasında –ara vermeden- tekrar başa döndür." Nasîf, Tâc, Kitâbü Fedâilî'l-Kur'ân/1. Bab, IV/6-7.
- * *Kadir Gecesi*'nin büyük olasılıkla Ramazan ayının son on günlük diliminde bulunma ihtimalinin yüksek olması dikkate alınarak.

ilk on gününü ihtiyar etsin/seçsin¹⁶¹. Dua ettiğinde ellerin(i yukarı/semaya doğru) kaldırıp evvelinde/başında Hak Teâlâ'ya Hamd ü Senâ ve Salât ü Selâm ile başlayıp eser niteliğinde olan (hadis özelliği taşıyan) duaları okusun.¹⁶² (Bu bağlamda;) “*Allâhümme'rhamnâ bi'l-Kur'ânî'l-Azîm vec'alhü lenâ nûran ve hûden ve rahmeten. Allâhümme zekkirnâ minhü mâ-nesînâ ve 'allimnâ minhü mâ-cehîlnâ ve'rzuknâ tilâvetehü ânâe'l-leyli ve etrâfe'n-nehâri. Vec'alhü lenâ hucceten Yâ Rabbe'l-âlemîn*” duası¹⁶³’ni okusun. Zira eserde/hadiste vardır. Duanın nihâyetinde ise; [*سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ*] (ayetlerini)¹⁶⁴ sonuna kadar okusun.¹⁶⁵

III. HÂTİME

Osmanlı'nın sonlarına yaklaşıldığı bir zaman diliminde ki XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın başlarına denk gelen çağda yaşamış ve yetişmiş bir din bilginin kaleminden çıkan bir risaleyi, ilgi duyan Türk okuyucusuna intikal ettirmenin heyecanı içindeyiz, sevincini yaşıyoruz. Bu aracılık hizmeti, bizim adımıza onur ve mutluluk verici bir çalışma oldu. Zira eserini ele aldığımız Abdullah Eyyûbî Efendi, sıradan bir insan değil İslâmî ilimlerin bihassa Kur'an Kıraati sahasında otorite(r) derecesinde uzmanlığı tescil edilmiş bir zattır. Öyle ki o, bu disiplinin zirve noktası olan Reîsü'l-kurrâ'lık makamına yükselecek kadar kariyer sahibi olduğu gibi kendisinden feyz alan oğlu Molla Muhammed Emin Efendi dahi bu bilim alanında isminden söz ettirecek yetkinlikte bir şahsiyettir.

Ulûm-i nakliye diye bilinen rivayete dayalı ilim şubelerinin, karakterleri icabı çok sıkı gelenekleri vardır. Başlangıçta Hadis'in içinde yer alan ama daha sonra bağımsız

¹⁶¹ “Belirli aylar” (2/*Bakara*, 197) ve “sayılı günler” (2/*Bakara*, 203) betimlemeleri ile Kur'an'da vurgulanan *Hac Mevsimi*'ne ve *Kurban Bayramı*'na denk gelmesi hasebiyle.

¹⁶² Nitekim niyaza böyle başlamak duanın adabındandır.

¹⁶³ Manası: “Ey Allahım; Yüce Kur'an hürmetine bana şefkat ve merhametinle muamele eyle. Bu kutsal kitabını bizim için (önümüzü aydınlatan) nûr, (bizi doğru yola ileten) hidayet ve (bizi cehennem azabından kurtarıp esenliğe çıkararak) rahmet kağnağı kıl. Ey Allahım; bize unuttuklarımızı hatırlat, bize bilmediklerimizi öğret, geceler boyunca ve gündüzler süresince bizi Kur'an tilâvetiyle meşgul ederek rızıklandır. Ve ey âlemlerin Rabbi, onu bize, her işimizi kendisiyle görüp halledeceğimiz bir delil yap!”

¹⁶⁴ Bilindiği üzere genelde her Kur'an tilâvetinin bitiminde ve yapılan her duanın âhîrinde okunması âdet hâline gelen bu ifadeler, 37/*Sâffât Suresi*'nin son üç ayetini (180-182'yi) oluşturmaktadır. Yukarıdaki metinde verilmeyen geri kalan iki ayet ve bunların topluca meâlî şöyledir: [*وَسَلَامٌ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ*] “*Senin Rabbin, kudret ve şeref sahibi olan Rab, onların nitelendirdiği şeylerden uzaktır, yücedir. Peygamberlere selâm olsun. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.*”

¹⁶⁵ Bundan sonra “temmet=tamamlandı” anlamına gelen kısaltma işareti/simgesi olan “ م / mim” rumuzu kullanılmış/konulmuş. Böylece risale burada bitmiş oluyor. Ancak bunun arka tarafında, yani 172/21. varakın “b” yüzünde *Hatm-i Şerîf Duası* bulunmaktadır. Bugün bile benzerlerine rastladığımız bu dua örneğini buraya almaya gerek duymadık. Bunu takip eden ve karşısında yer alan [173/22 no'lu] varakın “a” yüzü ise tamamen boş vaziyettir.

bir bilim dalına dönüşen Kıraat'in de bu vadede oldukça sağlam dayanakları mevcuttur. Meselâ icazet(nâme), naklî ilimlerin, özellikle Kıraat'in hâlâ olmazsa olmaz şartlarından biridir. Ayrıca tarih boyunca bu ilmi ahz/elde etme usullerinden olan semâ, kırâet, kitâbet ve arz, Kıraat'in vazgeçilmez tahsil (eğitim-öğretim) yöntemlerindedir. O bakımdan bu zincirin halkalarından biri hüviyetinde olmakla bizatihî için gelen biri, bizim için önem arz ettiği içindir ki bu makaleyle ona karşı vefa borcumuzu ödemeye çaba sarfettiğimizi sanıyoruz. (Rabbim, bu gayretin semeresini feyizli, neticesini de bereketli kılsın.)

Uzun sayılabilecek bir süreden beri öğrenciler-imiz-e ve alâkadar halk-ımız-a yönelik muhtasar bir Kıraat Tarihi, Geleneği ve Terimlerini ihtiva eden bir kitapçık hazırlamayı tasavvur ediyorduk. Bunun içeriği, konu dizilimi/plânı ve hacmi hususunda bir hayli tasarımda bulunduk ancak onu olgunlaştırma ve yazma imkânına/şansına sahip olamadan –henüz sona eren- elinizdeki risale ile karşılaşma/buluşma fırsatına nail olduk. Bunu görüp incelediğimizde bize ait orijinal yeni bir ürün ortaya koymaktansa bunu transkribe ve redakte edip okuyucuya sunmanın daha isabetli ve faydalı olacağına karar verdik. İşte bu çalışma, böylesi bir düşüncenin sonucu ve ürünü olarak ortaya çıktı.

Dikkat edileceği üzere metnin akışını bozmamak adına fazla değil neredeyse hiç müdahalede bulunmadık. Ancak bu tasarrufumuz, müellifin dile getirdiği her şeyi tasdik ve kabul ettiğimiz anlamına gelmemelidir. İtiraz ve reddettiğimiz hususların başlıcaları sadedinde (ki bunları eleştiri mevzuu yapmaksızın ve en ufak bir tartışmaya girmeksizin ama bu hakkımızı da saklı tutarak) şu noktaları salt belirtmekle ve sıralamakla yetinmek istiyoruz.

Denildiği gibi Kıraat, ciddî teâmülleri olan Kur'an temelli dinî bir ilimdir. En esaslı ve güçlü kaynağı da Hadis'tir. Bu itibarla zaman içinde oluşan birikimi ve metodolojiyi burada bir kritiğe tabi tutmak, bize düşmediği gibi bu bilime bir katkısı olmayacağı ve mensuplarına da bir yararı bulunmayacağından hareketle bu faslı (yani L maddesi de dâhil olan bölümleri) geçiyoruz. Zira buraya kadar anlatılanlar tarihsel anekdotlar mahiyetinde bu disiplinin arka plânını oluşturmaktadır. Ancak kitapçığı andıran bu eserciğin sonlarına doğru (yani M maddesinden itibaren) gündeme getirilen kısımlara ilişkin bir şeyler söylemeden bu bahsi kapatırsak, okuyucularımızda bazı noktaları ya gözden kaçırmış ya da eksik bırakmış olduğumuz hissi doğabilir.

O da şudur: Dinin ash-esası, ayan-beyan ortadadır. Yani haram da belli, helâl de bellidir. Durum böylesine çok açık ve net olduğu hâlde, gizli-saklı-kapa(k)lı bir şey olmamasına rağmen hâlâ birtakım insanların çıkıp bir şeyler uydurma ihtiyacı duymalarını, öteden beri hiç anlayabilmiş değilim. Üstelik bu, kamuoyu nezdinde de iyi pirim yapıyor. Sözelimi bir kimse, bireysel ibadetleri ve duaları için kendine göre birtakım prensipler ihdas edebilir ve bunları, yine kendine göre onlar çerçevesinde icra ve ifa edebilir. Dahası, kimi akım ve oluşumlara mensup kişilere yönelik benzer birtakım ilkeler koyabilir ve onların, bunları günlük dinî hayatlarında uygulamalarını, hatta bunlara sıkı sıkıya bağlı kalmalarını isteyebilirsiniz. Eğer söz konusu zevat, bunları içine sindiriyor ve gönül rahatlığıyla yerine getiriyorsa bizim açımızdan yine

bir sorun yok; bunlar ancak onları, yani fert ve/veya grup/ekip olarak kendilerini bağlar. Lâkin bütün bu vs. kuralları önce uydurup sonra da bunları bir fazilet, meziyet, hatta müstehap ve sünnetmiş gibi ileri sürerek genelleştirmek, dinî argümanlardan bunlara kılıf ve gerekçeler bulmak, Müslüman kitleyi de bunlara uymaya teşvikten öte zorlamak, neyin nesi Allah aşkına? Sözelimi, bırakın mü'minler nasıl arzu ediyorlarsa Allah'la öyle irtibat kursunlar, O'na itaat ve kulluk etsinler; bırakın nasıl istiyorlarsa Kur'an'la öyle ünsiyet geliştirsinler ve onu okumaya, anlamaya ve yaşamaya çalışsınlar; bırakın içlerinden nasıl geliyorsa Hz. Peygamber'e öyle bağlansın, tazimde bulunsun, onun sünnetine temessük etsin ve izinde yürüyüp gitsinler... Açıkçası dini, gönüllerince yaşasınlar. Bu itibarla velev ki allâme-i cihan diye nitelenen biri(leri) tarafından terğîb/özendirme ve terhîb/sakındırma kabilinden olsun; bir başka ifadeyle bid'a-i hasene nevinden olsun, kimsenin bu ümmet adına en ufak bir şey icat etmesine asla taraftar ve razı değilim. Ama kendi ve –sözüm ona- cemaatinin din ve dünya hayatı için ne tür söylem ve eylemlere tevessül ederse ona da karışmam. Kaldı ki işin o tarafı beni ilgilendirmez. Fakat tekrar etmek lazım gelirse bunların tüm İslâm âlemine teşmil edilmesine ve bunun da “din budur”, “ehl-i sünnet ve'l-cemaat yolu böyledir” diye lanse edilmesine kesinlikle karşı olduğum gibi bu çeşit girişimleri de şiddetle kınadığımı bilhassa bilmenizi isterim.

Kaynakça

Kur'an-ı Kerîm.

el-ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed b. Abdilhadi, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs*, I-II c., Dârul-Kütübî'l-İlmiyye, Lübnan 2009.

ADIGÜZEL, Mehmet, “Kıraat İlminde Tarık-Senet Boyutu ve Konu İle İlgili Te'lif Edilen Eserler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 16, Erzurum 2001, s. 233-257.

AKPINAR, Cemil, “İcâzet”, *DİA*, c. 21, İstanbul 2000, s. 393-400.

el-BENNÂ ed-DİMYÂTÎ, Ahmed b. Muhammed Abdulganî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kırâati'l-Erbe'a 'Aşer (Münteha'l-Emânî ve'l-Meserrât fî Ulûmi'l-Kırâât)*, I-II c. (tahkik ve takdim: Şaban Muhammed İsmail), Âlemü'l-Kütüb (Beyrut) ve Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezhera (Kahire), Birinci Baskı, 1407/1987.

el-BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr* (tahrir: Abdü'l-mu'tî Emin Kal'aci), I-XIV c., Câmiatü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Karaçi 1412/1991.

el-BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X c., Dâiretü'l-Ma'rifeti'l-Osmaniye, Haydarabad 1344-1356.

BİRİŞİK, Abdülhamit, "Kıraat/Literatür", *DİA*, c. 25, Ankara 2002, s. 431-433.

el-BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî (Kütüb-i Sitte Külliyyâtı içinde)*, I-VIII c., Çağrı Yayınları, İstanbul 1981/1401.

el-CEZERÎ, İmam Hâfız Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed ed-Dımeşkî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr (tashih ve son gözden geçirme: Ali Muhammed ed-Dabâ')*, I-II c., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan trz.

el-CEZİRÎ, Abdurrahman, *Kitâbü'l-Fıkh 'ale'l-Mezâhibi'l-Erbe'a*, I-V c., Dâru'l-Fıkr ve Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan-Beyrut 1406/1986.

ÇETİN, Abdurrahman, "Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf", *İslâmî Araştırmalar*, sy. 3, Ankara 1987, s. 71-88.

ÇOLLAK, Fatih, Hafs Rivâyetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Hücetleriyle Âsım Kırâati, Üsküdar Yayınevi, İstanbul 1997.

ed-DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî (Kütüb-i Sitte Külliyyâtı içinde)*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981/1401.

DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, "İcmâ", *DİA*, c. 21, İstanbul 2000, s. 417-451.

Ebû DÂVÛD, İmam Hafız Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd (Kütüb-i Sitte Külliyyâtı içinde)*, I-V c., Çağrı Yayınları, İstanbul 1981/1401.

EFENDİOĞLU, Mehmet, "Abdullah Eyyubi", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla EYÜPSULTAN SEMPOZYUMU VI Tebliğler Kitabı*, Eyüp Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları: 19, İstanbul 2003, s. 318-323.

ABDULLAH EYYÛBÎ (1252/1856)'NİN 'RİSÂLE FÎ KİRÂATI'S-SEB'A VE'L-AŞERA VE'T-TAKRÎB' ADLI ESERİNİN
EDİSYON KRİTİĞİ/LİTERASYONU VE DEĞERLENDİRİLMESİ

EROĞLU, Muhammed, "Aşr-ı Şerif", *DİA*, c. 4, İstanbul 1991, s. 24.

EYYÛBÎ, Abdullah Efendi, *Risâle fî Kirâati 's-Seb'a ve 'l-Aşere ve 't-Takrîb*, 20 varak tutarında, yer ve tr. yok (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü/Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Yazmalar Bölümü H. Cemâl Öğüt Vakfı Kataloğu, Demirbaş Kayıt no: 67'de bulunmaktadır).

el-EZHERÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Kitâbu Me'ânî'l-Kirâât* (tahkik ve dirase: 'İzz Mustafa Derviş-'Avz b. Ahmed el-Kavzî), Beyrut 2010.

GÜMÜŞHANEVÎ, Ahmed Ziyâüddîn, *Râmûz el-Ehâdis/Hadisler Deryası* (mütercimi: Abdülaziz Bekkine), I-II c., Milsan Basın Sanayi, İstanbul 1982.

HADİSLERLE İSLÂM, Komisyon, I-VII c., DİB Yayınları, Ankara 2014.

İbn MÜCÂHİD, Ebû Bekr Ahmed b. Musâ b. el-Abbâs, *Kitâbü's-Seb'a fî'l-Kirâât* (tahkik: Şevkî Dayf), Dâru'l-Meârif, Kahire 1988.

İbn SEVRE, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî* (*Kütüb-i Sitte Külliyyâtı* içinde), I-V c., Çağrı Yayınları, İstanbul 1981/1401.

İbn YEZÎD, Hafız Ebû Abdillâh Muhammed el-Kazvinî, *Sünenü İbn-i Mâce* (*Kütüb-i Sitte Külliyyâtı* içinde), I-II c., Çağrı Yayınları, İstanbul 1981/1401.

İNANÇ, Yonis, "Reisülkurra Abdullah Eyyûbî/Hayatı ve Eserleri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVI, sy. 29, Sakarya 2014, s. 108-128.

el-KANDEHLEVÎ, Muhammed Yusuf, *Hayâtü's-Sahâbe*, I-V c., Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut-Lübnan 1407/1987.

KOCA, Ferhat, "İbadet/İbadet dili", *DİA*, c. 19, İstanbul 1999, s. 245-246.

KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara 1991.

MİRAS, Kâmil, "Mukaddime", *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, c. I, DİB Yayınları, Ankara 1989, s. 5-498.

MOLLA EMİN EFENDİ, Abdullah Efendi-zade Ebu'l-Âkif Muhammed, *Umdetü'l-Hullân fi İdâh-ı Zübdeti'l-İrfân*, 1287 Sahhaf Esad Matbaası Yayını'ndan ofset baskı, yer ve tr. yok.

el-MU'CEMÛ'L-VESİT, Komisyon, Çağrı Yayınları, İstanbul 1410/1989.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim (Kütüb-i Sitte Külliyyâtı içinde)*, I-III c., Çağrı Yayınları, İstanbul 1981/1401.

Nahiv Cümlesi (Kâfiye, İzhâr ve Avâmil), Salah Bilici Kitabevi Yayınları, İstanbul tr. yok.

NASIF, Mansur Ali, *et-Tâc el-Câmi' li'l-Uşûl fi Ehâdisi'r-Rasûl*, I-V c., Mektebetü'l-İslâmiye, yer yok 1381/1961.

OKÇU, Abdülmecit, *İbnü'l-Cezerî Kur'an ve Kıraat*, Ekev Yayınları, Erzurum 2001.

ÖNGÖREN, Reşat, "Molla Muhammed Emin Efendi", *DİA*, c. 30, İstanbul 2005, s. 258-259.

ÖZDEŞ, Talip, *Kur'an ve Nesh Problemi*, Fecr Yayınları, Ankara 2005.

es-SÂLİH, Subhî, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları* (mütercimi: M. Yaşar Kandemir), DİB Yayınları, Ankara 1988.

SARI, Mehmet Ali, "İcâzet/Kıraat", *DİA*, c. 21, İstanbul 2000, s. 400-401.

es-SUYÛTÎ, İmam Hâfız Celâlüddîn Abdurrahman, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an* (takdim ve teâyüş: Mustafa Dîbülboğa), I-II c., Dâru İbn Kesir, Dimeşk-Beyrut 1422/2002.

ŞAHİN, Abdussabur, "Kur'an Tarihinde Yedi Harf Meselesi" (trc. Tayyar Altıkulaç), *Diyanet Dergisi*, c. XII, Ankara 1973, sy. 1, s. 11-12; sy. 2, s. 67-72; sy. 3, s. 131-135.

TEMEL, Nihat, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, İFAV Yayınları, İstanbul 1997.

ABDULLAH EYYÛBÎ (1252/1856)'NİN 'RİSALE FÎ KIRÂATI'S-SEB'A VE'L-AŞERA VE'T-TAKRÎB' ADLI ESERİNİN
EDİSYON KRİTİĞİ/LİTERASYONU VE DEĞERLENDİRİLMESİ

TURGUT, Ali, "Abdullah Eyyûbî", *İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 1, TDV Yayınları, İstanbul 1988,
s. 102-103.

YILDIZ, Sâkıp-ÇELİK, Hüseyin Avni, *Kur'an İlimleri Ansiklopedisi*, c. 1, Madve Yayınları, İstanbul trz.; c. 11, Hikmet Yayınları, İstanbul 1987.

<https://vb.tafsir.net/tafsir12332/#.WMLCK9KLS1s>

YUSUF ALEMDAR